

Ezt az atlaszismertetést eredetileg a Századok fölkeresésére írtam, 1975-ben. Az akkori szerkesztő, Pamlényi Ervin, miután megmutatta nekem az Atlas Istorice egy példányát, jelentősegteljesen annyit mondott: „Erre válaszolni kell”. A válasz, ez az ismertetés, megszületett. Időközben azonban új szerkesztő került a Századokhoz. Különböző olyan események után, mint lektori jelentések (melyek észrevételeim jogosságát elismerték, a cikk megjelentetését mégsem javasolták), az ismertetés részleges módosítása (hogy a szókimondó fogalmazásom ne sérthessen esetleges román érzékenységeket), került sor 1977-ben egy találkozóra az új szerkesztő, Kónya Sándor és köztem. Ezen Csatóry Dániel is jelen volt, aki korábban tanácsokkal látott el az átdolgozást illetően („Ne használjon jelzőket!”). A hangulat leközlés-ellenes volt. Kónya Sándor, miközben elismerte, hogy cikkem nem nacionalista indítékkal íródott, úgy vélte, „nacionalista körökben örülnének a megjelenésének”. Én itt megkockáztattam hogy az 1939-es német-szovjet megnemtámadási szerződésnek is örülhettek náci körökben, a Szovjetunió ettől függetlenül helyénvalónak látta azt megkötni. Mint ahogy akkor a lényeg a Szovjetunió szempontjából nem az volt, örültek-e a náciak vagy sem, hanem, hogy a szerződés a saját érdekeit szolgálta, úgy a mi számunkra is mellékes kéne hogy legyen, örülnek-e a nacionalisták a cikkemnek vagy sem. Ami számít az az, hogy egy történelemhamisító munkára megfelelő választ adjunk. Érvélem nem bizonyult népszerűnek. Ismertetésemet nem közölte le a Századok. Viszont aznap, késő éjjel, telefoncsörgésre ébredtem. Egy ismeretlen női hang bement a kagylóba: „Rohadj meg, te nacionalista dög!”, majd letették a telefont.

Az itt megjelent ismertetés egyébként egy harmadik, az első két írás egyes eltérő elemeit összehangoló, de az eredetihez közelebb álló változat. (Az írás digitalizálása kapcsán egyes elírásokat és tévedéseket kijavítottam.)

A román történelmi atlaszról (Atlas Istorice)

1971-ben a Didactică și Pedagogică Kiadó Bukarestben Atlas Istorice címen 132 térképoldalal történelmi atlaszt adott ki, mely a világtörténelmet a neolitikumtól napjainkig igyekszik bemutatni. A térképekhez 32 oldalon kartográfia-történeti illusztrációk járulnak, végül részletes (az atlaszban szereplő összes helynév minden változatát feltüntető) névmutató zárja a munkát.

Az atlasz, mint erre előszava is utal, valóban nagy hiányt pótol, úgy tudom, 1935 óta Romániában hasonló mű nem jelent meg. Egy meglévő hiány betöltése azonban önmagában még nem egyértelműen hasznos dolog, kérdés, hogy ez minőségileg hogyan történik.

Más atlaszismertetéseimből is kiderült, hogy igazán jó történelmi atlasz készítése nem könnyű feladat, hibák valamilyen okból még a legszínvonalasabb munkákba is szoktak csúszni. Más dolog azonban, hogy egy történelmi atlaszba a hibák a történészek és kartográfusok nem megfelelő együttműködéséből származó félreértések, egyes esetekben szakmai tájékozatlanság, vagy olykor nyomdatechnikai eredetű elcsúszások, néha elnagyolások, vagy elhibázott átvételek miatt kerülnek, – vagy, mint ahogy ez az Atlas Istorice-ban történik, (ahol az előző típusú hibák is bőségesen jelen vannak), a történelemnek egy merőben sajátos szemléletéből fakadnak.

Mielőtt azonban erre a kérdésre, az atlasz alapvető kérdésére rátérnék, szükségesnek érzem, hogy rámutassak, az Atlas Istorice kartográfiai, nyomdatechnikai szempontból sem sikeres alkotás, elmarad (egyébként történeti hűség tekintetében is) az egyik forrásául szolgáló, 1935-ben, Nagyszebenben, a Globus

kiadásában megjelent Atlas pentru Istoria României színvonala mögött. Itt említtem meg, hogy egy másik, ugyancsak 1935-ben, Craiova-ban megjelent román történelmi atlasz is, a Scrisul Românesc S.A. által kiadott Atlas Istoric, ha kivételében nem is, szerényebb terjedelme ellenére, tartalmában többet és pontosabbat nyújt tárgyalt művünkénél.

Az Atlas Istoric e nagynak látszó terjedelmével kapcsolatban érdemes utalni az atlasz egyik nagy szerkesztési ellentmondására, arra, hogy éppen, mert mindent be akar mutatni, végül kevesebbet közöl mint amennyit terjedelmével összhangban közölhetne. Gyakorlatban ez úgy fest, hogy az atlasz, bár formailag minden terület minden időszakáról térképet közöl, ezt csak úgy éri el, hogy az egyes területeknek más,illetékes atlaszokban megjelent, több időszakot tárgyaló különböző térképeit, a túlzúsúfoltságot elkerülendő, kényszerűen és önkényesen megszűrve, egy térképre átveszi. Bár szemre ezek az átvételek az atlasz leglátványosabb lapjai, képzelhető, mit érnek, ha egyes területek 6-700 éves történetét egy térképen ábrázolják. Azt is el lehet mondani általában, hogy az atlasz lapjai, bár nagy formátumúak, a rendelkezésükre álló teret nem eléggé használják ki ábrázolható, sőt ábrázolandó történelmi események bemutatására, ezáltal viszonylag üresen maradnak.

A helynévrajz nem mindig megbízható, több esetben előfordul, hogy helységeket tényleges helyüktől erősen eltolva jelenítenek meg.

Bár az atlaszt az elmondott dolgok jellemzik, mégsem ezek azok a tulajdonságok, melyeket a legszembeszökőbbeknek kell tartanunk, hanem azok a félrevezető szándékú történetbeállítások, melyeknek célja, majd látni fogjuk, milyen meggondolásból, az, hogy az atlasz szemlélőjében a román történelemről valótlán képzeteket keltsenek.

Lélektanilag esetleg érthető, és szépirodalmi műveknél igazán elfogadható, hogy egy nemzet történetét színesebbnek, dicsőbbnek és hősiesebbnek lássa vagy láttassa. Tudományos munkában azonban a tudományosság szempontjából annál kevésbé engedhető meg, hogy múltjáról bármely nemzet a térképen, esetleg óhajtott, de a történelmi valóságnak egyáltalán nem megfelelő képet adjon, néha csak a történelmi nagyságnak hamis képet sugalló sejtetésével, máskor pedig a történelmi ellenőrzés legelső próbáját sem kiálló nyílt hamisítással, torzítással, légből kapott adatok, sosem létezett határok térképrevitelével.

A továbbiakban annak az állításomnak a jogosságát, hogy az Atlas Istoric a román múlt területi és presztízs szempontból történő hamis megnagyítására törekszik és, hogy emellett célja a szomszédos magyar (és részben bulgár) nép és állam történetének messzemenő elbagatellizálása, térképről-térképre haladva bizonyítani fogom, és ki fogom mutatni azokat az eszközöket is, melyekkel az atlasz készítői a céljukat el kívánták érni.

Nem fogok hallgatni azokról, a különben nagyszámú hibákról sem, melyek az atlaszba nem román vonatkozásban, hanyagságból, vagy hozzánemértésből kerültek.

I.

Bár Románia határait a II. világháború után kötött békeszerződések egyértelműen tisztázták, és ezekről a szerződésekről Románia egyetlen szomszédállama képviselőjének aláírása sem hiányzik, és bár ezek közül a Romániával baráti kapcsolatot fönntartó országok közül Romániával szemben területi igényel egyetlen egy sem lépett föl, a román történészek mégis minden jel szerint úgy vélik, hogy országuk határainak senki által nem fenyegetett biztonságát jobban megvédhetik, ha minden, ma Romániához tartozó területről, visszavetítőleg

kimutatják, hogy azok valamilyen formában mindig, de legalábbis a Római Birodalom idejétől román jellegűek voltak.

Román vonatkozásban az atlasz célja nem kevesebb, mint annak a kimutatása, hogy a ma Romániához tartozó területeket, sőt azokat is, amelyek csak 1913 ill. 1918 és 1940 között tartoztak Romániához, a történelem során mindig ugyanaz a nép lakta, majd az, hogy a középkori államiság megjelenésétől ez a nép ezeken a területeken államokat is alkotott.

Az atlasznak ezt a célját, vagyis legalább annak a folytonosságnak a kimutatását, hogy a mai Románia területén mindig egyazon nép lakott, és más népek, ha odaérkeztek, legfőlegb kerestülmentek rajta, csak egyetlen módon, az úgynevezett dákö-román elmélet elfogadásának alapján lehetne elképzelni. E szerint az elmélet szerint a román nép, Dáciának a Római Birodalomhoz tartozása idejében az ott élő dákok ellatinosodása útján keletkezett, de az így kialakult latin jellegű nép e területet soha el nem hagyta. Nem lehet ennek az atlaszkritikának célja sem az elméletnek, sem cáfolatának részletesebb ismertetése, sem bemutatása annak, hogyan nyert bizonyítást az, hogy a mai román nép ősei újlatin nyelvükkel először a Dunától délre a Balkán félszigeten tűntek fel, majd bizonyos kényszerítő elemek, ill. kedvező körülmények hatására előbb kis számban, majd a XIII. századtól kezdve, de főleg a tatárjárás után mind tömegesebben költöztek mai hazájuk területére.

Mindenesetre ennek alapján kifogásolom először a 27. térképen (Dácia a népvándorlás idejében, a VI. századig) a jelmagyarázatnak azt a mondatát, hogy „késő dákö-román erődítések” mivel ezek az erődítések elsősorban nem lehettek dákö-románok, mivel ilyen nép sohasem létezett, másrészt nem tudom fölfogni, hogy Dácia kiürítése után is a Római Birodalomhoz tartozó területen, Scythia Minorban olyan területen, mely még atlaszunk szerint sem volt korábban Dácia része, ezek az erődítmények miért nem lehettek egyszerűen rómaiak vagy kelet-rómaiak? Hacsak azért nem, hogy a román nép (egyelőre csak dákö-román nép) jelenlétének folytonossága már e korai időtől kezdve Dobrudzsában is kimutatható legyen.

A 30. oldal térképén (Gazdasági központok és kereskedelmi utak Európában a VI. században) és a 31. oldalon (A Bizánci Birodalom – VI.-VIII. század –) a már ismertett okokból helytelen a „dákö-románok” kiírás. Az első térkép, amely alkalmazza a sugallásnak azt a módszerét, melyben előjáróban utaltam, a 32. oldalon lévő Népvándorlás Románia területén keresztül (VI.-XI. század). A szemlélőnek aligha lesz módja erre vonatkozó jelmagyarázat híján, de tekintettel az előző térképek „dákö-román” kiírására, mást látni a három, valamennyire államalakulatnak látszó kiírásban, hogy ti. „Bihari Vajdaság”, „Erdélyi Vajdaság” és „Bánati Vajdaság”, mint román államalakulatot. E hitében még három más kiírás is megerősítheti. A Tiszántúlon szerepel a „Gepidák” kiírás, amiből a szemlélő nagyon könnyen merítheti azt a gondolatot, hogy ahol nem románok laknak, ott a térkép azt föl is tünteti. Körülbelül Nagyszombatól az Olt felső folyásáig látható a „Silva Blacorum et Bissenorum” szöveg, továbbá az Argeş és a Ialomiţa között a „Codru Vlasia”, amiből két dolog következhet, az egyik, hogy ezeken a területeken is éltek románok, a másik, hogy szemben a három vajdasággal, nem állami szervezetben. Még egyszer mondom: a térkép ezt nem állítja, ez látszik. Annál is inkább így látszik, mert miközben az említett vajdaságok, ill. területnevek nemcsak jelmagyarázat, de a térképen szereplő évszám híján is látszólag az egész hat évszázadban szilárdan álltak, területeiket a vonulás idejének századát, vagy századait jelezve avarok, bulgárok, szlávok, magyarok, besenyők és kunok rajai szeldestik át.

Mármost legalább annyit mindenki megkérdezhet, a hat kiírás tényleg az egész időszakra vonatkozik-e, vagy mint ezt esetleg föl lehet tenni, csak a XI. századra, amikor a magyar állam keretén belül erdélyi vajdaság már tényleg létezett? Ha viszont az eset az utóbbi lenne, elég nehéz volna fölfogni a gepidák jelenlétét, akik legkésőbb a magyar honfoglalás idejére végleg eltűntek, de azt is, mit kell Bihari ill. Bánáti Vajdaság alatt értenünk? Ha az ember valahogyan túl is teszi magát (igazán nem könnyen és nem szívesen) azon a megrökönyödésén, amelyet az utóbbi vajdaság „bánáti” jelzője kivált belőle, – lévén ez olyan fogalom, amely erre a területre, a Temesközre vonatkozóan csak a XVIII. században jelent meg, és atlaszunk ebből az időből vetíti vissza a VI.-XI. századra, – némi töprengés után arra az eredményre juthat, hogy e két vajdaság azoknak az Anonymus által említett, és a 35. oldalon románnak tartott államalakulatoknak kíván előképe lenni, melyeket az Anonymus Glád – Ajtony ill. Ménmarót vajdaságainak nevezett, és mivel a forrásul szolgáló Anonymus ezeket a honfoglalás idejére helyezte, előzményeiket – személynevekről lévén szó – mégsem lehetett ugyanazon a néven nevezni, ezért kapott itt helyt – jobb híján – a „bihari”, és a „bánáti” jelző. Egyébként pedig, hogy az atlasz e térképétől a korhűtlenség igazán nem idegen, azt legkézzelfoghatóbban a Silva Blacorum et Bissenorum kiírás jelzi, mely nem más, mint egy a jelzethnél egyébként jóval kisebb kiterjedésű földdarab, amelyet 1224-ben kiadott oklevelében II. Endre a német hospeseknek adott (erről, és az oklevél szövegéről a Fekete Nagy Antal és Makkai László által szerkesztett *Documenta historiam valachorum in Hungaria illustranta* (Budapest, 1941.) c. munka révén tájékozódhatunk), és amely ilyenformán nagyon furcsán fest egy VI.-XI. századi térképen. Csak megemlítem, hogy talán többet ért volna ebben az időszakban térképre vinni a nagyhatalmú Avar Birodalmat, majd annak bukása után a keleti részét uralma alá vonó Bulgária jelenlétét.

A 33. oldal Európa a népvándorlás korában (VI.-XIII. század) című térképen szintén nincs nyoma sem az avar, sem a bulgár, de még a magyar államiságnak sem, helyén van viszont a dák jelleget közben úgy látszik, levetközött románok fölírat, Erdélyt átszelve, a Dunától a Prutig.

Már a korábbiakban utaltam egy vonatkozásban a 35. oldal térképére, melynek címe: Román politikai alakulatok (IX.-XI. század). Ennek legszembe-tűnőbb vonása, hogy ezeket az alakulatokat (kilenc van belőlük) egytől-egyig olyan területekre helyezi, amelyek a jóval később, a XIV. században valóban megalakult román államok területein kívül fekszenek, és Románia részévé csak 1878-ban ill. 1918-ban váltak. A IX.-XI. századi román államalakulások színtere tehát Dobruzsza és Erdély, valamint az Erdélytől nyugatra fekvő, körülbelül a mai román határig terjedő részek. A Kárpátokon innen föltüntetett hat alakulat közül háromnak, és a Dobruzsában, akkori nevén Paristrionban ábrázolt háromnak eredete annyiban közös, hogy a román történetírás ezeket nem kis erőfeszítéssel, de annál kevésbé meggyőzően, bizonyos középkori írásokból magyarázza. A dobruzsaiakat Anna Komnene Alexiasából, ahonnan Tatosz, Szeszláv és Szatza államalakulatait meríti.

A román történetírásnak ezt a kísérletét Gyóni Mátyás vette alapos vizsgálat alá. A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege című tanulmányában (Budapest 1942. Magyar Történettudományi Intézet), melyben erre a végkövetkeztetésre (i.m. 91. o.) jutott: „Szó sem volt tehát a Paristrionban semmiféle oláh államcsírákról, autonómiáról, vagy éppen vajdaságokról, melyek bizánci mintára a thema-szervezet utánzása révén keletkeztek volna. Mindössze annyi történt, hogy a paristrioni városokban állomásozó s az azok környékére telepített besenyő

határőrök fölláztak a bizánci uralom ellen, és ezt a lázadásukat a bizánci központi kormányzatnak 1074-től 1091-ig nem sikerült levernie.”

A Kárpátokon belül eső hat román alakulat felének forrása az Anonymus *Gesta Hungarorum*. Bár ezidőtájt Erdélyben és nyugati mellékein különben sem lehet román államokat, sem embereket föltételezni, mégis érdemes szemügyre venni, hogy a kontinuitáshoz ragaszkodó román történeti térképkészítés hogyan nem veszi figyelembe ezen fölül még saját forrását sem. Ha a Gestában megvizsgáljuk Ménmarót bihari országát, azt találjuk, hogy annak lakói kazárok. Ha az Atlas Historique ennek dacára, és dacára annak, hogy Győrffy György Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában című írásában (*Ethnographia* 1965. 3.) magának a Ménmarót névnek kitaláltságát, ill. azt, hogy gyökerének a későbbi magyar bihari dukátushoz nem sok köze van, bebizonyította, Ménmarót országában mégis román államalakulatot lát, azt csak azért teheti, mert román államot akar látni, mint minden más mai romániai területen, itt is, lehetőleg az Ártánd-Bors határállomásig.

A Glád-Ajtony-féle államról ismét Győrffy idézett munkájából kiderül, egyrészt, hogy Glád költött alak, másrészt, hogy serege – mely még a *Gesta* szerint is bulgárokból, kunokból, és csak részben oláhokból állt – a második bulgár cárság Anonymus saját korabeli (XII. század végi) viszonyainak visszavetítése. Glád állítólagos utódáról, Ajtonyról pedig, akinek tényleg kezén volt a XI. század elején a szóbanforgó terület, kétségtelen, hogy magyar törzsfő volt. Az egyetlen terület, amelyről legalább Anonymus azt mondja, hogy románok laktak, Erdély lenne, Gyeló országa, amelyről azonban megintcsak Győrffy idézett munkájából kiderül, hogy a Szent István által legyőzött és kétségkívül nem román Gyula nevének és országának visszavetítése, román lakói pedig az Anonymus idejében megjelent oláhoknak a visszavetítései a honfoglalás korába. Ami pedig a visszavetítés okát illeti, más aligha lehet, minthogy Anonymusnak a honfoglaláskori Erdély tényleges etnikai viszonyairól sejtése nem volt, ezért érthető logikával oda általa erdélyinek ismert nem magyar népeket helyezett. Ezt az is bizonyítja, hogy még szerinte is, a költött Gyeló országában sem csak román, hanem szláv lakosok is éltek, akiket pedig kunok és besenyők sanyargattak. Egyébként pedig mindhárom államalakulatra nézve nehezen megmagyarázható, miért nevezi őket az atlasz vajdaságoknak, hiszen a Gestában nem ilyen néven szerepeltek. Az eddigiek alapján önként kínálkozik a gondolat, hogy ismét csak a sugallás egy formájáról van szó, arról, hogy az erdélyi vajdaságnak Gyeló-Gyula országában valami román előképét adják. Ezt az a szorgalom is alátámasztani látszik, mellyel Erdélynek ezt a különigazgatottságát lehetőleg önálló állami létnek tüntetik föl, nem egyszer egészen hamisan román jelleget is adva neki, később pedig, olyan időkben, amikor Erdélynek a szűkebben vett Magyarországtól semmiféle különállása sem volt, arról mesterségesen leválasztják, sőt fogalmát történetlenül területileg kiterjesztik, vagy abban a hitben, hogy ezzel a folytonosság látszattal a román jelleget valószínűsíthetik, vagy, ami ezzel párhuzamosan is elképzelhető, egyszerűen, mert szívesebben látják és láttatják Magyarországot tényleges kiterjedésénél kisebbnek.

A térkép három másik államalakulatáról. „Hátszeg földjéről” (országáról), „Olt földjéről” (országáról), „Máramaros földjéről” (országáról) nem sok mondanivalóm van, ezek nyilvánvaló visszavetítések a XIII-XIV. századból, persze olyan visszavetítések, melyek közben messzebb kerülve föl is nagyobbodnak. Ami még a perspektíva fizikai törvényének is ellentmond.

Arra, hogy mindaz, amit Erdélyről és korábban a magyar történelem elbagatellizálására irányuló szándékról írtam, minden, csak nem túlzás, egészen

félreérthetetlen bizonyítékul szolgál a 39/a oldal Magyar Királyság (XI-XVI. század) című térképe. Akármilyen furcsán hangzik is a magyar történelem e hat évszázadáról, melyből öt Magyarország virágkorát, nemegyszer nagyhatalmi állapotát jelentette, annyit lehet az atlasz e térképéről megtudni, hogy Magyarországot szomszédai fölosztották, így Magyarország megszűnt létezni. A föl-osztó szomszéd államok a következőek: Habsburgok (Ausztria), Velence, Török Birodalom és Erdély, mely eszerint sem a fölosztás pontosabban meg nem jelelt idejében, de erre mutató – akár legkisebb – jel híján, a hatszáz év alatt Magyarországhoz sohasem tartozott.

Habsburg vonatkozásban az atlasz úgy jár el, hogy az ország egy részét a Német-Római Birodalmat jelölő színnel csíkozta, és e csíkozott területről a jelmagyarázatban azt mondja: Habsburgok által elfoglalt területek. Arra nézve, hogy ez a foglalás mikor történt, a legkisebb utalást sem lehet találni a térképen, így joggal föltételezhető – alighanem ezt szeretné is sejtetni az atlasz –, hogy ez a Habsburg birtoklás a hat évszázadnak legalább jelentős részére vonatkozik. A legkevesebb utalás sem történik arra, hogy Velence mikor foglalta el tőlünk az egyébként korhűtlenül XVIII. századi határai között szereplő, velencei színnel csíkozott dalmát-horvát területet. A vidék legdélibb részébe az 1102-es évszámot írták, erről az évről azonban tudjuk, hogy egész Horvátországnak a Magyar Királysággal történt egyesítése éve, a velencei hódítás idejének így semmiképpen sem tartható. Föltéve, hogy ez az évszám, ha minden magyarázat nélkül is, sőt a csíkozásnak nem kis mértékben ellentmondva, tényleg a terület Magyarországhoz kerültét jelentené, úgy a Boszniára vonatkozó, 1464-es évszámtól sem várhatnánk a logika szabályai szerint egyebet, mint a magyar birtokbavétel idejének jelölését. Erről azonban szó sincs, a terület, vagy legalábbis déli része épp ezidőtájt lett török. Ami Magyarország közbülső részeit illeti, ezekről az atlasz jelmagyarázatának annyi közölnivalója van, hogy miután a térképen a területet török csíkozással ellátta, azt írja: budai, temesvári és boszniai pasalik. Arról, hogy e pasalikok mikor alakultak ki, a szemlélő tájékoztatást nem kap, hacsak a belgrádi ostromot jelző 1521-es, és a mohácsi csatát jelző 1526-os évszám, valamint a Buda mellé írt, de szintén meg nem magyarázott 1541. nem ad némi tájékoztatást. Ezek után néhány szó Erdélyről. Túl azon, hogy a térkép az erdélyi vajdaságot, túltéve magát minden történeti valóságon, önálló országnak tekinti az egész középkoron át, amit eddigi sugalló-sejtető ábrázolásmódjain úgy látszik fölbátorodva, most már határozottan is állít, ugyanis a jelmagyarázatban azt írja: erdélyi vajdaság (a XVI. század közepéig), viszont más, korábban magyar területekkel szemben a korábban Magyarországhoz tartozást jelentő csíkozást Erdélyre nem alkalmazza, ezt ráadásul rosszul meghúzott határok között is teszi, hiszen az 1732-es Carolina Resolútiót megelőzően szó sem volt arról, hogy Zaránd megye keleti része valaha is az erdélyi vajdasághoz tartozott volna.

Az egyetlen, Magyarországtól elcsatolt csíkozott részt, amelynek elcsatolása idejéről a jelmagyarázat tájékoztatást ad, a Partiumnak erdélyi színnel csíkozott területe.

Föltűnő, hogy az Erdélyhez kapcsolt részeket egészen rövid ideig tartó, ezáltal nem jellemző XVI. századvégi állapotukban ábrázolja a térkép, azonban mindjárt érthetőbbé válik ez az első látásra különösnek tűnő eljárás, ha figyelembe vesszük, hogy a tizenöt éves háborúnak e néhány évében kialakult erdélyi-török frontvonalak szemre igen hasonlóak a mai román határokhoz. Így valószínű, hogy ezeknek a frontvonalaknak más, szerződésben rögzített határok helyetti, különben megmagyarázhatatlannak tűnő előnyben részesítése csak azért történt, hogy a szemlélőbe a mai országhatár történeti jellegének gon-

dolatát ültesse. Ezt egyébként alátámasztja az is, hogy a korábbi gyakorlatot szentesítve az 1570-es speyeri szerződésben végleg Erdélyhez kapcsolt Máramaros megyét a térkép mint Habsburg területet mutatja be, föltehetően azért, mert történéthű, vagyis Erdélyhez tartozókénti bemutatása esetén a határok a maiaktól szemre túlságosan eltértek volna, ami esetleg csökkenthette volna a mai határok történetiségének illúzióját.

Előjáróban beszéltem már az atlasznak arról a szerencsétlen gyakorlatáról, hogy bizonyos területeknek túl hosszú történetét igyekszik egy térképen bemutatni. Ez a törekvés más esetekben, pl. Lengyelország, Német-római Birodalom, Anglia, Franciaország esetében sem járt sikerrel, mégis nagy különbség, hogy szemben a többi terület térképével, ahol azért a kezdeti és végső állapotok bemutatása mellett úgy-ahogy a közbülső változások ábrázolására is sor került, a Magyar Királyság a XI.-XVI. században című térképén, anélkül, hogy erre legalább egy magyarázó szóban föl hívná a figyelmet, a térkép csak a „tárgyalt” kor legvégső állapotát mutatja be, azzal a félreérthetetlen szándékkal, hogy a magyar történelem legfontosabb eseményeit, a magyar állam legjelentősebb területi kiterjedéseit teljesen elhallgatva, Magyarországot eltüntesse a térképről.

Kérdés, miért nem látható itt az Árpádok két császárság ellen küzdő, de közben néha Stíriát, néha Halicsot is birtokba vevő országa, mely közvetlen igazgatása alá vonta Havasalföldet, és amelynek nemegyszer függősége volt az egész északi Balkán? Hol van az Anjouk nagyhatalmi Magyarországa, amellyel szemben pedig (ami román szempontból éppenséggel nem volna közömbös) először emelte föl Baszarába friss havaselvi román vajdasága az ellenállás egy ideig győztes fegyverét? Miért hallgat teljesen a térkép Hunyadi János törökellenes harcairól annyira, hogy Nándorfehérvárnál az 1456-os diadalt fel sem tüntetve, csak az 1521-es évről, a város elestéről emlékezik meg? (Hunyadi harcait az atlasz külön térképen mutatja be, szerkesztési szempontból is teljesen érthetetlenül, 30 oldallal később, XVII.-XVIII. századi események bemutatása után, föltehetőleg azért, nehogy a Magyar Királyság térképén bemutatva e harcokat. Hunyadi Jánost esetleg a szemlélő függetlenül esetleg részben tényleg román származásától – aminek azonban pályafutására, ha igaz sem volt semmi befolyása – annak vélhesse, aki volt, Magyarország kormányzójának.

Végezetül miért nincs legalább valami utalás Mátyás Magyarországra, mely nemcsak a török előnyomulást tudta – ha területileg kis mértékben is – visszavetni, de uralma alá vonta a Német-római Birodalom jelentős területeit is?

Más kifogás is emelhető a térkép ellen. Ha az valóban a XVI. századvégi határállapotokat kívánja jelölni, ami pedig az eddigiekből félreérthetetlenül kiderül, Bräilának és környékének, valamint Gyurgyevónak és Kisnikápolynak nem volna szabad Havasalföldhöz tartozónak látszania, mivel a területet 1540-ben, ill. 1417-ben – erről akár az atlasz 68. oldali térképéről meggyőződhetünk – közvetlen török birodalmi irányítás alá vonták.

Csak az atlaszon végigvonuló, a mai viszonyokat visszavetíteni akaró különös történetfelfogással magyarázható a „Máramaros”, „Körösvidék” és „Bánát” kiírás. Ezek közül a fogalmak közül Körösvidéket az első világháború utáni román adminisztráció teremtette meg, és ugyanaz szülte Máramarost is, legalábbis az itt használatos értelemben. Máramaros megye persze már ekkor, ill. sokkal korábban is létezett, de egyrészt ez lenne az egyetlen megye, amelyet a térkép föltüntet, másrészt az elnevezés itt más, annál nagyobb területre vonatkozik, érezhetően a IX.-XI. századi térkép „Máramaros földje” folytatásának szárván. Ami pedig a „Bánát” fölirat korhűtlenségét illeti, arról már a 32. térkép tárgyalásakor meggyőződhetünk.

A 39/b oldal a kijevi állam című térképén teljes képtelenség most már nemcsak kiírás formájában szerepeltetni a románokat, hanem a Dunától a Dnyeszterig terjedő területen – a későbbi Havasalföldön és Moldván – összefüggően színezve területüket, annak kifejezett állítása nélkül ugyan, de az állami lét létszátát adni neki. A dolog már csak azért is különös, és meg kell, hogy erősítsen abban a gyanúnkban, hogy ismét az állítás nélküli sugallás egy formájával állunk szemben, mert ugyanez a térkép más, államba nem szerveződött népek esetében, megelégszik azok nevének szállásterületükön szereplő kiírásával, szállásterületüket azonban egységesen színezetlenül hagyja úgy, ahogy ez egyébként történelmi atlaszokban általában szokás. A románságnak e területén ily módon mint kizárólagosan jelenlévő népnek föltüntetése ellentmondásba kerül nemcsak azzal a vitathatatlan ténnyel, amiről többek közt Lükő Gábornak Havaselve és Moldva népei a X-XII. században című, az Ethnographia – Népelet 1935-ik számában megjelent írásából győződhetünk meg, hogy ti. ezidőtájt Havaselvén és Moldvában különböző török és szláv nyelvű népek, sőt magyarok is tanyáztak, hanem – egyebek között – 1951-ben Moszkvában a Glavnoje upravlenyje geodezii i kartografii által kiadott Atlasz Isztorii SzSzsZsR 1. részének 9. és 10. térképével is, mely szerint a tivercek szláv törzse moldvai területen a Prut és a Dnyeszter között élt, ezen fölül pedig maga Moldva a kijevi állam, majd annak széthullása után, a Szerettől keletre, Halics része volt.

Erdéllyel kapcsolatban az atlasz most már odáig megy, hogy az Árpádok idejében is önálló államként kezeli, ráadásul az említett, Kárpáton-túli terület színével csíkozza, amivel az önállóvá tett Erdélynek még román jelleget is ad. Erdély és Magyarország határául kideríthetetlen okokból az 1732 utáni vonalat húzza meg, pedig a Szilágyság és Kelet-Zaránd az erdélyi vajdaságnak része sohasem volt. A kijevi fejedelemséggel kapcsolatban hihetetlen az is, hogy a kijevi állam a Kárpátokon áterjedve a Tiszáig ért volna.

Míg a 40. oldal térképén, melynek címe A feudális arab állam kialakulása és az arabok terjeszkedése, pusztán a Temesköztől Bukovináig húzódó „románok” kiírást kifogásolom, a 42. oldalon, ahol a térkép címe Román politikai alakulatok a XII.-XIII. században, már ennél jelentősebb észrevételeket is lehet tenni. Bár ez a térkép a 35. oldal hasonló című térképéhez képest történeti megbízhatóság szempontjából hatalmas fejlődést jelent, mivel román politikai alakulatként főleg a magyar királyságnak a déli Kárpátok mentén a határ megerősítésére létrehozott, legalább részben tényleg román jellegű kenézségeit és vajdaságait tünteti föl, azonban az állítás nélküli sugallás eszközeiről még mindig nem mond le. A jelmagyarázat semmit nem árul el arra nézve, hogy román politikai alakulatnak csak azokat a területneveket kell-e tekinteni, melyeket aláhúztak, vagy azokat is, amelyek aláhúzás nélkül szerepelnek a térképen. Ilyen alá nem húzott, de kiírt területnevek: „Bulgár-vlah cárság”, amelyet már az itt használatos nevéből (-vlah) esetleg román államnak lehetne tartani, „Paristrion”, ahol a 35. oldal ilyen témájú térképére emlékezve szintén könnyen föl lehetne tétélezni a román államiság folytatásosságát, „Erdélyi Vajdaság”, amelyről utoljára a 39/b térképen láttuk föltüntetve annak román jellegét, „Máramaros földje” (országa), amelyről megintcsak a 35. oldal térképe állította, hogy román államalakulat, és a „Bolohovenek földje” valamint a „Halicsi Fejedelemség”, melyek közül főleg az utóbbiról már mégsem lehet föltétélezni, hogy román jellegű államként kívánták volna szerepeltetni. Erre mintha utalna is a többi kiírásról eltérő betűtípus amivel megjelenítették. Ha viszont az itt felsorolt állam- és területneveket az atlasz esetleg tényleg nem kívánta volna többé-kevésbé romának sejtetni, kérdés, az aláhúzásokat miért nem magyarázta meg? Esetleg

azért, hogy a szemlélő elől ne vegye el annak legalább a lehetőségét, hogy e területneveket románként tartsa. Erre mutat a tény, hogy Magyarország nevét, noha területének (még Erdélyt leszámítva is), kb. a fele a térképen van, nem tüntették föl. Ha ugyanis egy mindenki előtt nyilvánvalóan nem román jellegű „politikai alakulat” nevét aláhúzatlanul föltüntetik, ez kételyekhez vezethetett volna a szemlélők előtt a többi alá nem húzott alakulat román jellege tekintetében. E föltevésnek csak látszólag mond ellent Halics nevének kiírása, amennyiben Halicsról (ha annak román jellegét kifejezetten talán nem is akartak sugallni) a szerkesztők remélhették, hogy – rég eltűnt országról lévén szó –, nem román jellege az átlagos szemlélő előtt egyáltalán nem lesz olyan egyértelműen nyilvánvaló, mint Magyarországé.

Ezt, vagyis, hogy a szerkesztők tényleg román alakulatokat kívántak láttatni még az aláhúzatlan kiírásokban is, egyébként alátámasztani látszik az a jel is, mely a jelmagyarzatban szerepel, feudális várat jelöl, és mellyel Erdély és a mai határig terjedő peremvidéke, valamint Paristrion eléggé sűrűen be van szórva. Mármost, ha az atlasz nem kívánná a szemlélővel ezekre a területekre nézve a román államiság valamiféle meglétét sejtetni, kérdés, hogy egy ilyen című (megegyezik: Román politikai alakulatok a XII.-XIII. században) térképen e jelek föltüntetését olyan területeken, amelyeken semmiféle román politikai alakulat nem létezett, mi indokolta?

Nem lesz érdektelen ezek után áttekinteni az aláhúzásból ítélve, a térkép által okvetlenül román államalakulatnak tartott területneveket, melyeknek közös jellemzője, hogy szemben a 35. térkép államalakulat-neveivel, végre olyan területeken, vagy azokkal szomszédságban láthatóak, amelyeken aztán a XIV. században a román államok tényleg kikristályosodtak. Mindazonáltal erről a térképről sem hiányzik a törekvés, hogy ezeknek az államalakulatoknak részben tényleg nevezhető területeknek egyrészt számát szaporítsa, másrészt őket tényleges létrejöttüknél korábban kialakultnak sejttesse.

Az Olttól nyugatra találhatóak „Farkas és János kenézsei”, amelyeknek meglétét oklevelekkel igazolni lehet, a probléma a kenézsekkel kapcsolatban nem is abban áll, hogy főnállottak-e vagy nem, sőt kenézeik valószínű magyar léte sem zárja ki, hogy lényegében román kenézsegekről lehet szó, a probléma ott van, hogy e kenézsegek alig tekinthetők államalakulatoknak: IV. Béla 1247. VI. 2-án kelt oklevelében területüket a szörényi bánóság részeként a Johannitáknak adta. Már csak ezért is különös, hogy a szörényi bánóságot a térkép szintén aláhúzza, tehát román politikai alakulatnak tartja, és ami még furcsább, mint ilyet, a Kárpátoktól nyugatra, jórészt Krassó megye területére helyezi, úgy, hogy az még magát Szörényvárt sem látszik magába foglalni.

A szintén aláhúzott „Litovoj vajdaságát”, melyet IV. Bélának ugyanez az oklevele említ, kifogástalanul ábrázolták, helytelen csak az, hogy belőle külön aláhúzva leválasztották „Hátszeg földjét”, (az oklevélben Terra Harszoc), mely pedig az oklevél szövege szerint – ami megtalálható Győrffy Györgynek Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez című tanulmányában – (Történelmi Szemle 1964. 3-4.), valamint a Fekete Nagy Antal és Makkai László szerkesztette Documenta Historiam valachorum in Hungaria illustranta című, Budapesten 1941-ben megjelent könyvben is – kifejezetten Litovoj vajdaságának része.

A többi aláhúzott politikai alakulat közül igazi jelentősége csak „Szaniszló vajdaságának” volt, melyet IV. Béla, Kunországot is a Johannitáknak adományozva, ugyanúgy nem utalt azok igazgatása alá, mint Szörényben Litovoj területét. Makkai László Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben cí-

mű, Kolozsvárott az Erdélyi Múzeum-Egyesület által 1943-ban közrebocsátott írásában külön is megemlékezik oklevéllel igazolható területként arról a vidékről, ami a térképen Fogarasban „Románok földje” néven aláhúzva jelenik meg, azonban erről (Terra Blacorum) kimutatja, hogy a XIII. század elején létezett korlátozott önkormányzatú királyi kerület volt, ami azt jelenti, hogy mindenképp túlzás azt valamiféle román államalakulatnak tartani. A többi aláhúzott területnév, mint román politikai államalakulat neve, de még részben önmagában is igen különös. Nehéz mit kezdeni azzal az „Olt földje” névvel, mely a Fogarasi havasokban olvasható, de azt sem könnyű megérteni, hogy miért látnak román politikai alakulatot a szerkesztők a II. Endre által 1222-ben (erről szintén Győrffy idézett műve tudósít) a Német Lovagrendnek adományozott Burza földben (Barcaság), mely a térképen aláhúzva mint „Birsei föld” jelenik meg? Merőben önkényes dolog a bizonytalan, de valószínűleg legalább részben szláv etnikumú brodnikok vándornépét „Brodnikok földje” néven mint román politikai alakulatot megjeleníteni, de nem kevésbé önkényes a „Berladnikok földje” ilyen értelmű kiírása sem, mely egy XII. századi orosz évkönyv bizonytalan értékű közlésére támaszkodik. Egyébként, ha ez a „Berladnikok földje” tényleg román volna, amit, ha jól értem Elekes Lajos szavait (A román fejlődés alapvetése, Századok, 1940.), az orosz krónika sem állít, ez volna a felsoroltak közül az egyetlen valóban XII. századi román politikai alakulat, a többi mind XIII. századi, így a címnek arról a részéről, hogy ezeket az alakulatokat a XII-XIII. században ábrázolja, csak azt tudom mondani, hogy félreérthetetlenül a kontinuitás szellemében próbál ismét csak visszavetíteni, ha ezúttal csak száz évvel is, utóbb bekövetkezett eseményeket. Még egy aláhúzott területnévről nem szóltam, ez egy másik „Románok földje”, ezúttal északnyugat Moldvában. Ez, mivel tudjuk, hogy a románoknak e területre költözése XIV. századi esemény, nyilvánvaló, hogy (talán az üresen maradt hely betöltésére szolgáló) visszavetítés. A 43. oldal „Keresztes hadjáratok” című térképén éppúgy képtelenség a román területeknek valamiféle állami szintű egybetartozását sugallni, mint ugyanilyen módszerrel a 39/b térképen volt. Az erdélyi vajdaság színe szerint magyar-román közös birtoknak tűnik, amihez nem lehet sokat hozzáfűzni, legföljebb azt, hogy most a román jellegtől függetlenül nehezen érthető, hogy a Magyar Királyság társországát, Horvátországot és már Száván túli részeket, így Boszniát, miért nem tartották érdemesnek elhatárolni a legszűkebben vett Magyarországtól, hiszen azok belső önállósága Erdélyénél e korban kétségtelenül szélesebb körű volt. Mivel Erdélynek, és csak Erdélynek, e Magyarország többi részétől különábrázoltsága a 44. térképen (Európa kereskedelmi térképe a XII-XV. században) is folytatódik, nehéz megszabadulni attól a gondolattól, hogy ez a különábrázolás annak érdekében történik, hogy az erdélyi vajdaságban a román államok egyikét láthassa, aki akarja. Ha az államhatárok, mint a jelmagyarázat közli, a XV. század végére vonatkoznak, helytelen Havasalföld birtokában lévőnek tekinteni Kisnikápoly és Gyurgyevó vidékét, mivel ezek 1417 óta közvetlen a Török Birodalomhoz tartoztak.

A 45/b térképen, melynek címe a Habsburg-osztrák birtokok (az 1740. évig) igen különös, hogy míg a már ismertetett okokból kifogásolt Bánság, Körösvidék és Máramaros vidéknév jelen van, sőt (nagyon helyesen) Horvátország és Szlavónia neve is szerepel, a Magyarország szó sehol nem látszik. Ez, úgy látszik, összhangban van a Magyarországot fölosztó, azt mintegy eltüntető korábbi (39/a) térkép szellemével. A jelmagyarázat szerint egy szín a Habsburgok terjeszkedését hivatott jelölni virágkorokban, 1526 és 1618 között. Nem tudom, e szín Magyarországon miért nem vonatkozik a Balaton és az Alsó-Rába, ill. egy

szakaszon a Duna közti részre, és arra a területre, melyet Bethlen csak később, 1621-ben a Nikolsburgi békében vett el a Habsburgoktól, és melyet ezért Bethlen hét megyéjének hívnak. Hasonló módon – de nem megfelelően – jelölték, nyolcadikként, Ungot. Minthogy a jelmagyarázat e kérdésről semmit nem mond, és a térképről sem sokat lehet leolvasni, hibának talán nem tekinthető, de legalábbis különös és érthetetlen, hogy e térképen, mely Magyarországon, ha elejétől-végéig is de mégiscsak a török-kori állapotokat mutatja be, Erdély, melyet fejedelemségnek hívnak, miért legszűkebb határai közt jelenik meg, akárcsak utalás nélkül a változó kiterjedésű, de még a törökök kiverése után is részben hozzátartozott Részekre. Kisnikápoly és Gyurgyevó vidékét is török területként kellett volna bemutatni, Havasalföldhöz tartozónak ábrázolásuk helytelen.

A 48/a térképen (Bizánci birodalom (IX-XI. század) (1096)) éppen mert a cím világosan közli, hogy az 1096-os állapotokról van szó, nem annyira a már megszokott, a Dunától a Dnyeszterig terjedő „Románok” kiírást kell helytelenítenem, hanem inkább azt a csíkozást, mely az Erdély és körülbelül a mai magyar keleti határ közti területet borítja, és melyről a jelmagyarázat azt mondja, hogy a feudális magyar állam kezdődő uralmát jelenti. 1096-ban már nemcsak a bihari, szilágysági, szatmári, ugoccai, részben máramarosi és zarándi területek tartoztak régen Magyarországhoz, hanem Erdély és a Temesköz is, melyeknek ellenálló törzsfőit, Gyulát és Ajtonyt, amint az emlékezetes, még Szent István verte le, 1002-3-ban, az utóbbit talán valamivel később. Ezáltal e területeknek a Magyar Királysághoz nem tartozó, államba nem szervezettkénti színezése még akkor is helytelen, ha a különben alig észrevehető magyar keleti határt a Kárpátoknál mégis meghúzták. Magyarország területét a térkép máshol, délnyugaton is csökkenteni igyekeznek. A térkép állításával szemben, ebben az időben magyar volt a Dráva-Száva közének középső része, mely már az államalapítás idejében határvédő ispánsággá szerveződött (Marchia), az időközben birtokba vett Szerémség, sőt, a Száván túlterjedő, 1089-ben elfoglalt Szlavónia is.

A 48/b, A Bizánci Birodalom a XII-XIII. században című térképen Horvátországgal kapcsolatban csak az érthetetlen, hogy ha már Horvátország határát körülbelül helyesen meghúzták, és azt, valamint az összes Dráván túli magyar területet Magyarországhoz tartozást jelentő színű csíkozással ellátták, mi indokolta, hogy a csíkozott területeket a jelmagyarázatban a „Horvátország” szóval magyarázzák, amivel ellentmondásba kerülnek egyrészt a 48/a térképpel, mely tud arról, hogy Horvátország 1102 óta magyar lett, másrészt azzal a ténnyel, hogy Horvátország hatalma ekkora területre (keleten a Morváig) még a magyar foglalás előtt sem terjedt soha ki. Ez az eljárás annál is különösebb, mert az igen szűkös jelmagyarázat más, fontos, balkáni kérdésekről semmilyen tájékoztatást nem ad, és csak egyetlen okot lehet elképzelni, mely miatt az atlasz szerkesztői számára ez az ábrázolásmód indokoltnak tűnhetett, azt, hogy ebben is láttak valamelyes lehetőséget Magyarország területének legalább látszólagos csökkentésére. Egészen érdekes az a türelmetlenség, amellyel a szerkesztők annyi kitalált román államalakulat, államcsíra térképre vitele után, a később valóban megalakult Havasalföld és Moldva tényleges létrejöttének idejét be nem várva azok területét, még hozzá teljes későbbi kiterjedésükben, egy XII-XIII. századról szóló térképen megjelenítik. Ezen az sem enyhít, hogy területükre Havaselve esetében az „1300 után”, Moldváéban pedig az „1352 után” kiírást helyezik, mivel a kérdéses időszak első felében Havaselve részben, második felében pedig egészen a Magyar Királyság része volt, és az volt részben Moldva is, melynek Szereten túli része a tatárjárás előtt a Halicsi Fejedelemség, azután meg, nagyrészt, a kipszaki tatárok földje volt.

A 48/c térkép címe Az első bulgár állam (VII-X. század). Nehéz megérteni, hogy ez a térkép miért nem mutatja be az Alföldre és részben Erdélyre közel egy évszázadon át kiterjedt bulgár uralmat, mindenesetre elképzelhető, hogy azért nem, mert akkor (az ilyenfajta ismétlés mindig hasznos), nem jutna hely Gyelő, Ménmarót és Glád állítólagos vajdaságainak újbóli bemutatására. Furcsa, hogy a magyarságot a térkép a honfoglaláskor, kifejezetten a IX. század végén a Dunántúlon jeleníti meg, holott az első megtelepedés Erdélyben és a Nagyalföldön történt, a Dunántúl csak a X. század elejére tehető.

A 49/a, Al-dunai feudális államok a XII-XV. században című térkép román vonatkozásban csak annyiban követ el mulasztást, hogy elfelejti közölni azokat az alapvető adatokat, melyeket a terület egyéb részeire nézve az atlaszban ritka körütekintéssel közöl, más szóval nem tájékoztat arról, hogy a térképen látható Moldva és Havasalföld ilyen határai közt a térkép által fölölelt négyszáz évnél melyik szakaszában volt meg. Aligha esek nagy tévedésbe, ha föltételezem, szívesen láttatnák az atlasz készítői e két román államot már a XII. századtól ilyen állapotukban. E hitemben nemcsak az látszik megerősíteni, hogy e különben is csak a XIV. században kialakult vajdaságok magyar, ill. Moldva esetében időnként lengyel vazallusi viszonyairól a térkép mélyen hallgat, nem tünteti föl azt sem, hogy a szörényi bánóság, melynek nevét sem írja ki, végső soron a magyar korona közvetlen tartozéka volt, és ha Havasalvével egy kézbe került, akkor az mindig a havasalvi vajdának, mint a magyar király hűbéresének a magyar király adományakénti megbízatásából eredt. Arra viszont, hogy a hűbéri függés föltüntetésének elmellőzése nem valamilyen szerkesztési fölfogás eredménye, bizonyítékot szolgáltat Dobrudzsának havasalvi hűbérként való bemutatása, ami különben több szempontból hibás módon történik. Elsősorban mivel a térkép semmi tájékoztatást nem ad arra nézve, hogy e területnek Havasalvétől függő viszonya mikor állt fönn (valójában rövid ideig, a XIV. század utolsó évtizedétől legkésőbb 1417-ig), a szemlélő viszont ennek nem ismeretében, nemcsak eshet abba a tévhitbe, de a látottak alapján abba is kell esnie, hogy Bulgáriának ez a része Péter és Aszen (1187-97) majd, az aszenidák Bulgáriájának egy Havasalvével váltakozva birtokolt ill. Havasalvétől függő területe. A másik nem kevésbé lényeges szempont, ami miatt Dobrudzsa ilyen megjelenítését kifogásolni lehet, a terület és Bulgária határa, mely körülbelül a mai román-bulgár határral megegyezik, ami nemcsak korhütlenség, hanem képtelenség is annyiból, hogy amikor Dobrotica Bulgária széthullása idején a maga részfejedelemségét (mely később havasalvi hűbér lett) létrehozta, annak székhelyét Kaliakrába tette. Kaliakra pedig a térképen jelzett hűbéres terület határán kívül fekszik. Erdélynek a Magyarországhoz tartozást megengedő, de azt kifejezetten nem állító föltüntetése elfogadható volna, de csak akkor, ha más, még inkább külön igazgatott magyar területeket, nevezetesen Boszniát, a Bánóságokat, Szlavóniát és Horvátországot is hasonló módon ábrázolták volna. Ismételten kifogásolom az anakronisztikus „Bánóság”, „Körösvidék” és „Máramaros” kiírásokat. Dobrudzsa havasalvi függésként való bemutatása, ha lehet, még bántóbb, és történetlenebb a 49/b térképen, melynek címe: A Moszkvai állam kialakulása, mivel ez a térkép legalábbis a balkáni állapotokat félreérthetetlenül 1355-ben ábrázolja, amikor pedig Dobrudzsát havasalvi függésnek tekinteni semmiképpen sem lehet.

Az 54. térkép címe: Román országok (a XIV. század közepétől a XVI. század közepéig). Mint az a korábbiakból kiderült, az atlasz román vonatkozású térképeivel eddig sem tudtam egyetérteni, de legalább, és ez nem elhanyagolandó szempont, megértettem őket. Megértettem, hogy a dáko-román elmélet

alapján Erdélynek a népvándorlás korában román lakosságot adnak, megértetem, hogy a Kárpát-medence keleti részén és Dobrudzsában krónikák félreértelmezett, vagy hitelt nem érdemlő adatai alapján román államokat ábrázoltak a IX-XI. században, megértettem azt is, hogy valóban meglévő különigazgatásának jellegét fölnagyítva, Erdélynek a középkorban külön állami létet, sőt, annak helyenként részben román jelleget is adtak, az 54. térkép tartalmának jelentősebb része azonban a legtöbb jóakarattal is fölfoghatatlannak és megmagyarázhatatlannak tetszik. A korábbiakban látottak alapján már nem is az a fő kérdés, hogy Erdély 1350 és 1550 között miért „román ország”, inkább az, hogy mégis mivel magyarázható a térképnek az az Erdély-ábrázolása, mely a vajdasági Erdély határát föl nem tüntetve egy olyan alakzatot rajzol, mely északon Máramaros, Ugocsa, Szatmár, délen Kelet-Zaránd, Arad megyékkel, valamint Temes és Krassó megyék egy részével kibővülve a szomszédos Magyar Királysággal, úgy látszik, közösen birtokolja Bihar, Kővár, Közép-Szolnok, Kraszna és nyugat-Zaránd területét, ezenkívül úgy tűnik, tőle függő terület a temesi bánóság(?) is. Mivel sem a térkép, sem jelmagyarázata semmiféle tájékoztatást nem nyújt arra nézve (láthatjuk, ez a homályban maradás kedvelt eszköze az atlasz szerkesztőinek), hogy e határviszonyok a címben jelzett 200 évnek mégis mely szakaszában keresendők, arra a következtetésre kell jutni, hogy azok csak is 1526 után kereshetőek, amikor ugyanis Magyarország a kettős királyválasztás következtében tényleg kettészakadt, és Szapolyai János Erdélyt is magában foglaló nemzeti királysága a Habsburg Magyar Királysággal 1538-ban a birtokviszonyokat rögzítve (határhúzásról beszélni túlzás lenne) a váradi békében kiegyezett. Így, a legnagyobb jóakarattal, a térképen látható helyzetet 1538 és 1541 közé helyezhetnénk, mivel Buda és a Duna–Tisza közének 1541-re eső török uralom alá hajtása óta a Magyar Királyságként jelzett terület egy részét a Török Birodalom részeként kéne látnunk. Azon túlmenően, hogy mégiscsak túlzás lenne e néhány év állapotának kétszázra való kiterjesztése, ez, amint mondtam, legjobb akaratú föltevéssem különben sem lehet helytálló, mégpedig több okból nem.

Az egyik, és talán kisebbik, hogy Szapolyai nemzeti királysága, még ha Erdélyt magában foglalta is, aligha volt román ország. A másik, egészen kizáró ok az, hogy a váradi béke megállapította országfelosztás szerint, a lényegében ugyan keleten fekvő Szapolyai Magyarország azért a Tiszántúli, a Duna–Tisza közti részeket és a Dunántúl nagyobb részét is magában foglalta, nem volt viszont része, kis darabkákat leszámítva, az a Máramaros megye, melyet a térkép Erdélybe olvaszt. Mindezekről és általában Erdély határviszonyairól Lukinich Imre Erdély területi változásai című munkája tájékoztat, mely Budapesten 1918-ban a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg.

Ha az elmondottakhoz még hozzáveszem a már említett temesi bánóság különös képét, mellyel kapcsolatban magyarázat híján ismét csak föltevésre vagyok utalva, arra, hogy a színezésből következtetve, félig önálló, félig Erdélytől függő államról van szó a Temesköz nyugati felén, – de amelynek még nevééről is tudjuk, hogy csak a XVIII. században keletkezett, (talán a temesi grófsággal keverik), – akkor azt hiszem, konkrétan is elmondható az, amit előljáróban általában említettem, hogy ugyanis az atlasz légből kapott adatokat, sosem létezett határokat visz térképre. Egyébiránt, függetlenül a térkép tartalmának Erdéllyel kapcsolatos tarthatatlanságától, az is teljesen érthetetlen (most akár későbbi időkre is gondolva), hogy miért ábrázolják Szatmárt és Ugocsát, melyek csak időnkint, átmenetileg voltak erdélyi kézen, – a Partiumba soha nem tartoztak, – és Máramarost szorosabban vett erdélyi területnek, mint a többi,

már említett csíkozott kelet-magyarországi megyét, melyekre viszont, szintén érthetetlenül az Erdély kiírást kiterjesztik, úgy, mintha az Erdély szó a Nagyváradtól a Kárpátokig terjedő területre vonatkozna.

Ami az Erdélyben lévő, és Moldva színével csíkozott, „Moldva birtokai Erdélyben” szöveggel magyarózott területeket illeti, azokról el kell mondani hogy egyrészt csak időnként voltak moldvai kézen, akkor sem mind egyszerre hanem más-más időkben, amit az atlasz elfelejt közölni, azt a látszatot keltve így, mintha a területcsekék 200 éven át Moldva tartozékai lettek volna, másrészt pedig azt, hogy ezek valójában egyáltalán nem voltak Moldva birtokai, hanem pusztán némely moldvai vajdának, mint a magyar király hűbéresének különféle szolgálataért adományozott magánbirtokai, melyeket a magyar királyok nemegyszer ugyanattól a vajdától, akinek adományozták, vissza is vettek. Mindez, ugyanígy, az Erdélyben lévő havaselveinek tekintett területekre is áll.

Igen különös a térkép eljárása Dobrudzsával kapcsolatban is. Annyit ugyan elárul a jelmagyarázatban róla, hogy csak öreg Mircea idejében tartozott Havasalföldhöz, de mivel együtt kezeli Brăila vidékével, mely 1540-ben lett csak török, amit a térkép föl is tüntet, nagyon könnyű a látszatnak engedve abba a tévhitbe esni, főleg, ha valaki esetleg nem ismeri Mircea uralkodásának idejét, hogy Dobrudzsa is ebben az évben szakadt el Havasalföldtől, pedig ez már legkésőbb 1417-ben megtörtént. Nagyon meghökkentő, az előző kissé sejtető eljárásmódnál még visszatetszőbb Dobrudzsa déli határa. Itt pontosan az a vonal szerepel, mely Bulgária és Románia határává 1913-ban, a második balkán háború után vált, amely anakronizmus megjelenítésével a szerkesztők egészen világosan elárultak azt a szándékukat, hogy minden, a két világháború közt Romániához tartozó területre visszavetítsék a korábban is román kézen lételet, ellentmondva ez esetben még a forrásul szolgáló Atlas pentru Istoria României józanabb 2. térképének is. Különb, hogy a fő cél a mindig Romániához tartozás igazolása, az kitűnik dél-Besszarábia esetéből is, ahol a térkép egészen egyszerűen nem vesz tudomást arról, hogy a Török Birodalom 1484-ben e területet meghódítva elvágtá Moldvát a tengertől. Egyébként érdekes az is, hogy a román egység szellemétől fűtött szerkesztők teljesen elhagyják a Havasalföld és Moldva közti területváltozások (Kília, Putna, Vrancea megye) tárgyalását, melyekről pedig még az 1935-ös atlaszok megemlékeztek. Úgy látszik, hogy ilyen románok közötti torzsalkodások nem férnek meg a szerkesztők koncepciójával. Megemlítem azt is, hogy elég különös, hogy míg annyi energiát fektet az atlasz egyes ma román területek korábban is románnak föltüntetésébe, egy kis galíciai területet, Pokutiát, mely időnkint tényleg Moldvához tartozott, mellőz ilyenként bemutatni. (Csak találgatni lehet, vajon azért, mert ez a terület a két világháború közötti Románia területén és ezzel az atlasz érdeklődésén kívül esett?)

Más vonatkozásban, az atlasz értékéről sokat elárul az is, hogy a Duna torkolatának szulinai ágánál következetesen föltüntetik az ó- és középkorban is azt a XIX. század végén épített, és csak XX. század elején befejezett csatornát, melyen a hajóforgalom ma tényleg bonyolódik. Az 55. oldal Euráziát a mongol hódítások idején ábrázoló térképén, a 43. térképpel megegyezően történetietlenül román államiságot sugallnak Havasalföldre és Moldvára, az erdélyi vajdaságot ismét magyar–román közös birtokként ábrázolják.

Az 59. oldal Európa a XVI. században című térképén román vonatkozásban csak annyi kivetnivalót találok, hogy a térkép helytelenül tartja havasalföldi területnek Brăila, Gyurgyevó és Kisnikápoly vidékét, melyek közül az első legalábbis 1540 óta, a másik kettő mindvégig török volt. Magyar vonatkozásban pedig föltűnő, hogy bár Magyarország török kézen lévő területeinek török volta

a színezésből amúgyis félreérthetetlenül kiderül, a szerkesztők szükségesnek látták a török jelleget mintegy megerősítendő, a hatalmas Török Birodalom e viszonylag kis területén két pasaliknak a kiírását, amit egyébként a Török Birodalom nem magyarországi területén egyetlen egyszer sem tettek meg; a Magyarország szót viszont még csak nem is szerepeltették.

A 66., a Török Birodalom kialakulása és terjeszkedése (XIV-XVI. század) című térkép jelmagyarázata Erdélyt a Török Birodalom román vazallus államai egyikének tartja, mellesleg nem tudni miért, területét a Részek nélkül ábrázolja, a Részeket ismét csak kifürkészhetetlen okból olyan területnek tartja, mely 1520 és 1566 között került a Török Birodalomhoz. Ilyennek ábrázolja egyébként a térkép egész Magyarországot, ellentmondva így saját helyes, a hódítás idejét jelző kiírásainak is, melyek Eger és Nagyvárad mellett szerepelnek (1596 és 1660). Ez az ábrázolásmód éppúgy téves, mint az, mely a Dunától és Szávától délre elterülő korábbi magyar bánóságokat a Török Birodalom által 1481-ig megszerzett területek közé sorolja.

Igen tanulságos, nem annyira az eddig szokásos területi visszavetések szempontjából, mint inkább a szerkesztők bámulatos tájékoztatlansága, vagy talán inkább nemtörődömsége miatt a 68. A román országok a XVI. század közepétől a XVIII. század elejéig című térkép. Az, hogy Erdély román ország, az atlasz eddigi szemlélése után már egyáltalán nem kell, hogy meglepődésünket kiváltsa, különösképp nem, ha a tárgyalt időszaknak, ez esetben kb. 160 évnek legalább néhány hónapjára nézve igaz, hogy Erdélynek román ura volt. Amitől ugyan Erdély éppúgy nem vált román országgá, mint mondjuk Románia a Hohenzollern-Sigmaringen dinasztia 1866–1947 közti uralkodása alatt németté.

Amiben a térkép valami igen zavaros újat hoz, az a kelet-magyarországi, Erdélytől hosszabb időn át függő területek bemutatásának módja. Máramaros megye területének a királyi Magyarország és Erdély színeivel csíkozása főleg azért különös, mert, bár igaz, hogy a megye egy rövid időszakon át (1613 végétől 1615 májusáig) nem tartozott Erdélyhez, de ha ennek bemutatását a térkép fontosnak tartja, joggal el lehetne várni a kétszer is (1621-29 és 1645-48) Erdélyhez kapcsolt hét megyének, sőt, a még tovább, 1659-ig Erdélytől függő Szatmárnak és Szabolcsnak ehhez hasonló ábrázolását. Máramarossal kapcsolatosan kérdéses az is, hogy a térkép miért nem tartja a Részekhez tartozónak, amikből legalább annyira megokulatlanul Arad megyét, kelet-Zarándot, s a Lugos-Karánsebesi területét is kihagyja. A Részeknek Szatmár és Közép-Szolnok közti határáról érdemes megemlíteni azt a furcsaságot, hogy bár a szerkesztők a helyes vonalat ismerik, mivel a Vitéz Mihály által uralt terület határául azt húzzák meg, mégis, átvéve ezt a tévedést az Atlas pentru istoria României-ből, Szatmár egy részét a Kraszna mentén, attól keletre a Részekbe kebelezik. Ez a tévedés már az 1935-ös atlaszba föltehetően az elnyomatáskori Magyarország belső határainak félreértett, török korra történt kiterjesztéséből került. Amikor az előbb arról a helyes vonalról beszéltem, melyet a szerkesztők Szatmár és Közép-Szolnok mögött, mint a Vitéz Mihály által birtokolt terület határát húzták meg, nem akartam azt állítani, hogy ez a határ tényleg a Vitéz Mihály birtokait helyesen övező vonal, csak azt, hogy amit ilyen értelemben Szatmár és a Partium között meghúztak, mint Szatmár megye határa, helyes vonal. Ami azonban Vitéz Mihály birtokainak tényleges kiterjedését illeti, azzal kapcsolatban le kell szögezni, hogy a térkép ezeket erősen megnöveli, mivel a valóságban Vitéz Mihály hatalma (a térkép ilyen állításával szemben) Máramaros, Közép-Szolnok, Kraszna és Bihar megyékre sohasem terjedt ki, ami kiderül Lukinich Imre idé-

zett művéből. A térkép Máramaros és Kelet-Zaránd kivételével az összes Erdélyhez kapcsolt részt török csíkozással látja el, és a jelmagyarázatban erről azt közli, hogy az 1660 és 1668 közt a Várad pasalik területe volt. Ez pedig két okból helytelen. Az egyik az, hogy a Lugos-Karánsebesi terület bár 1658-ban tényleg török lett, (az lett egyébként kevés idő múltán kelet-Zaránd is), nem a várad, hanem a temesvári vilajet részét képezte, a másik pedig, hogy a Szilágyság és észak-Bihar, Debrecennel együtt, nem vált török birtokká, hivatalosan továbbra is Erdély kezén maradt. Igaz, hogy a törökök az itteni falvakat hódoltatták, ha viszont a hódoltság a Török Birodalomhoz való tartozást jelentené (nem jelenti azt), akkor Kolozs, Doboka és Belső-Szolnok megyék egy jelentékeny részét is hasonlóképpen kellett volna föltüntetni, mivel a törökök egészen Désig és Kolozsvárig hódoltatták.

Legalábbis tendenciózusan történetitlennek kell neveznem azt a beállítást, mely a királyi Magyarország területére föltűnő nagy betűkkel azt a szót írja, hogy „Ausztria”, és sokkal kevésbé észrevehetően, inkább csak Szabolcsra, mint az egész területre vonatkozóan jelenti meg a „Magyarország” szót. A tervezők bizonyos fokú tájékozatlanságára vall, hogy értesülve az Atlas pentru Istoria României-ből arról, hogy 1707-ben Ónodon valami történt (ott azt a tr. azaz traktát – szerződés – szóval rövidítették), a kérdésnek jobban utána nem járva. Ónod neve mellé mechanikusan (mivel ilyen kiírás egy sor Tiszántúli és egyéb város neve mellett szerepel), azt írták: turc (török), 1707. Nem lényeges, de kissé mulatságos és jellemző, hogy Tiszafüred neve mellé egy, a jelmagyarázat szerint fürdőt jelentő kis rajzot helyeztek, nyilván a helység nevéből következtetve annak ottani meglétére.

A 69/a térképen végre („Annyi balszerencse közt, s oly sok vizsály után”) elérkezünk ahhoz a már említett, de mind mostanáig hiába várt térképhez, melynek címe: Törökellenes harcok Hunyadi János vezetésével. A térkép azonban nem sok örömet okoz, a történetiséghez esetleg ragaszkodó szemlélőnek, mivel a déli magyar bánóságokat egytől-egyig Szerbia és Bosznia részeként mutatja be, úgy, hogy Magyarország déli határául a Dunát és a Szávát húzza meg, Erdély fogalmát a nagyjából jól meghúzott erdélyi vajdaság határának ellentmondva, körülbelül Gyuláig, Makóig kiterjeszti, végezetül pedig hibásan Havaselve birtokának tartja a török Gyurgyevót és Kisnikápolyt.

Az 1448-as rigómezei csatával egyidőben a térkép bemutat egy havaselvi hadtestet, mely valamiképp haladt volna ugyan délnyugat felé, végállomása azonban a csata színhelyétől igen messze esett. Talán nem tévedés föltételezni, hogy az effajta ábrázolást a térkép tervezői a havaselvi sereg nem valami dicsőteljes rigómezei szereplését elkendőzendő tartották helyesnek.

Éppenséggel nem hiba, de legkevesebb föltűnő és figyelmet érdemlő, hogy a Hunyadi harcait ábrázoló térkép három csata-melléktérképe közül egy sincs, amelynek a főterkép témájához köze volna; az egyik Vitéz Mihálynak egy erdélyi csatáját, a másik egy moldvai-török, a harmadik pedig egy, a tizenötéves háború alatt történt havaselvi-török összecsapást ábrázol.

Nem lehetetlen, hogy ennek a mindenképp szokatlan eljárásnak az oka abban keresendő, hogy Hunyadi csatái bemutatása esetén, az ütközet-térképeken elkerülhetetlenek lettek volna az olyan kiírások, mint „magyar lovasság”, „magyar gyalogság”, ami a törökellenes harcoknak magyar jelleget adott volna, amit pedig Hunyadi, mint ez a jelenlegi román történetírásból közismert, román nemzeti hősnak tartva, az atlasz szerkesztői, amennyire lehet, el akartak kerülni.

A 70., Európa a Vesztfáliai béke után (1648) című térkép román vonatkozásban Brăila, Gyurgyevó és Kisnikápoly havaselvinek jelölése miatt hibás, ezenkívül az, hogy a török birodalom hűbéres államai közül csak a román vajdaságokat és Erdélyt jelölték ilyenek, a többi hűbérest a Török Birodalom közvetlen részének tartva, azt a gyanút ébreszti, hogy ismét a román államok (köztük a szokott módon Erdéllyel) valamiféle mesterséges kiemelését kívánták elérni. Erdélynek egyébként a határai is hibásak, mivel Ung megye nem Erdély, hanem Magyarország, Lugos-Karánsebes viszont nem a Török Birodalom, hanem Erdély része volt. A „Körösvidék” kiírás anakronisztikus.

A 72., Európa 1699 és 1789 közt című térképen először jelenik meg Erdélynek az a szintén történetietlen bemutatásmódja, mely ha néha kisebb eltérésekkel is, de kísérteni fog az atlaszban egészen az első világháborúig. A térkép úgy jár el, hogy színt adva az összes Habsburg területnek (a jelmagyarázatban: az osztrák-Habsburgok birtokai), egész Magyarországot így színezi, csak az Erdélyi Nagyfejedelemségnek ad ettől eltérő színt.

Bár kétségtelen, hogy a Habsburgok annak ellenére, hogy Erdélyt maguk is a magyar korona jogán birtokolták, annak adminisztratív különállását fenn tartották, az ilyen ábrázolásmód mégis legalábbis tendenciózus, hiszen Magyarország és az örökös tartományok között legkevesebb ugyanakkorának kell tekintenünk a különállást, mint Erdély és a tulajdonképpeni Magyarország között.

Az eddig is gyakran kifogásolt „Körösvidék” kiíráson túl e térképen egy másik anakronisztikus területnév jelenik meg: „Szlovákia”. A Brăila, Gyurgyevó és Kisnikápoly körüli területek ezidőben sem Havasalföld, hanem közvetlenül a Török Birodalom részei voltak. 1699 és 1789 között Moldva megkisebbedett, ezt, vagyis Bukovina 1775-ben történt Habsburg kézre kerültét azonban a szerkesztők ezen a térképen figyelmen kívül hagyták.

Néhány meglepő adattal a 73. Közép- és délkelet-Európa 1683 és 1792 között című térkép is szolgál. Azonkívül, hogy ismét letagadják a három Dunán inneni terület (Brăila, Gyurgyevó, Kisnikápoly) Török Birodalomhoz tartozását, még Moldvát is kiterjesztik a tengerig, olymódon, hogy az 1484 és 1538 között Moldva által elvesztett, és a török Birodalomhoz került területet, a Budzsákot, Moldva színével keretezik, viszont e csík jelentését az atlaszban már megszokott más kétes értékű jelekhez hasonlóan, megmagyarázni elfelejtik, így azt a látszatot keltik, hogy Budzsák 1683 és 1792 között egy pontosabban meg nem határozott időszakban Moldváé volt, ami persze a valóságnak nem felel meg.

Igen helytelen Magyarország és Erdély beállítása a 74/b, Lengyelország föl-osztása a XVIII. században című térképen, mely bemutat egy Habsburg birodalmat, amelyről zárójelben, Magyarország területére írva azt is közli, hogy „Ausztria”, azonban mind a kiírás elhelyezésének, mind Erdély színezésének tanúságaként Erdély e birodalomnak nem része, hanem önálló ország. Moldva területét hibásan terjesztik ki Budzsákra, mely a valóságban török volt. Igen problematikus a 75. térkép is, melynek címe: A román országok a XVIII. századtól 1859-ig. Itt nemcsak rosszul meghúzott határokkal, a valóságtól eltérő közigazgatási kép bemutatásával találkozunk, hanem valami olyan, leginkább talán kifecamodottnak nevezhető történetiszemlélettel is, mely az 1848-49-es események vonatkozásában igyekszik a román történelemtől ezúttal nem a nagyság, hanem a haladás eszméjének szempontjából, a valósággal ellenkező, kedvezőbb képet nyújtani. Lássuk, hogyan jár el a térkép? Balázsfalva és Lugos mellé egy kis piros zászlócskát helyez, mely, mint a jelmagyarázat közli, 1848-as forradalmi mozgalmakat jelöl. (Ilyen zászlócskák a megfelelő helyen Moldvá-

ban és Havaselvén is vannak.) Bár a Balázsfalvi gyűlésnek ilyen (forradalmi) föltüntetése némileg problematikus, de azért végeredményben elfogadható, aggudalommal kell azonban szemlélnünk azokat a kis piros köröket, melyek a jelmagyarázat szerint románok és magyarok forradalmi harcait jelentik az Erdélyi Nagyfejedelemségben, mely harcok, a térkép azt sugallja, az említett forradalmi mozgalmaknak most már katonai folyományai. Mármost annyi kétségtelen, hogy Erdélyben 1848-49-ben a magyaroknak voltak forradalmi harcaik, sőt az is igaz, hogy ugyanezen a területen románok is harcoltak, csak hogy korábbi megmozdulásaik haladó jellegének elvesztésével, éppen a forradalmi magyar csapatok ellen. Szerintem legalábbis nem közömbös, hogy románok és magyarok forradalmákként közösen harcoltak-e, a térkép mindenesetre ezt kívánja elhíttetni, vagy pedig, ahogy ez történt, egymás ellen, mely esetben csak az egyik fél lehetett forradalmi. Annyi pedig mégiscsak világos, hogy ez a fél nem a Habsburg-szövetséges román volt. Itt még azt is érdemes megjegyezni, hogy ezek a bizonyos piros körök nemcsak az Erdélyi Nagyfejedelemség területén találhatók, hanem Magyarország más részein is, Temesvárnál, Aradnál, Világosnál, ami azon túl, hogy e harcokhoz a románoknak semmi közük sem volt, annyit mindenképpen jelent, hogy a jelmagyarázat ebben a tekintetben is hibás.

Területi szempontból kifogásolandó Erdélynek Magyarországtól való eltérő színezése, ez esetben azért, mert Magyarország és Galícia, vagyis az 1804 óta császárság Ausztria, azonos színt kapott. Ezenkívül a térkép tervezői súlyos félreértés áldozatai, amikor Zaránd megye nyugati részét 1861-ig Erdélyhez tartozó területnek tartják; ez a rész már 1732 óta nem tartozott semmilyen módon Erdélyhez. Változatlanul kifogásolandó az értelmetlen „Körösvidék” kiírás. Megtévésztően került bemutatásra az 1812-ben Oroszországhoz került területnek az a része is, mely 1856-tól 1878-ig Moldvához tartozott. A térkép, bár a jelmagyarázatban egy jelről azt mondja. „Az Orosz Birodalomba kebeleztetett terület 1812-ben”, az említett délnyugat Besszarábiára ezt a jelet nem alkalmazza.

A 76. térképen értelmetlen Erdély és az Osztrák-Magyar Monarchia határának meghúzása.

A 79., Európa és a Francia Birodalom Bonaparte Napóleon idejében című térképen ellentmondásos Magyarországot a különben nem 1806-ban, hanem 1804-ben létrejött Osztrák Birodalom részének tekinteni, viszont, ettől külön állammak tartani az Erdélyi Nagyfejedelemséget, melynek még fölöslegesen meghúzott határát is (Magyarország és Ausztria között nincs határ) rosszul vették; a Szilágyság ugyanis a Nagyfejedelemség része volt. Kifogásolom a „Körösvidék” kiírást és Máramaros kiterjesztését. Napóleon idejében Brăila, Gyurgyevó, Kiszikápoly nem tartozik Havasalföldhöz.

A 80. térképen úgy mutatja be a bécsi kongresszus utáni, Szent Szövetség korabeli Európát, ill. benne a Habsburg Birodalmat, mintha Magyarország a Birodalomnak olyan közvetlen része lett volna, mint pl. Galícia (nincs is határ köztük), az Erdélyi Nagyfejedelemség viszont külön államként csupán alávetettje lett volna a birodalomnak.

A 81. térképen, melynek témája az 1848-49-es forradalmak Európája, helytelen a magyar-erdélyi határ meghúzása az Uniónak éppen akkor történt létrejötté, és ezáltal a határ eltörlése miatt, ezenkívül történetferdítő a Habsburg szövetségben a magyar szabadságharc ellen fölkelt mőc vidéknek, mint Erdély forradalmi központjának ábrázolása.

Az atlasznak 82/c, Ausztria-Magyarország a dualizmus (1867) után című térképe az, amely, ha lehet, még néhány korábbi térképnél is világosabban elárulja az atlasz készítőinek felületességét, tájékozatlanságát, de mindenekelőtt azt a nemzeti elfogultságát, mely szellemiség nevében az atlasz fogant. Mert néhez másnak, mint tudatlannak és fölületesnek nevezni Ausztria olyan ábrázolását, mely csak Bukovina, Galícia, Szilézia, Morva- és Csehország határait húzza meg, és neveit írja ki, úgy, hogy a többi osztrák tartomány közt határt nem húz, nevét is elhagyja, mindegyiket a szorosabban vett Ausztria részének tekinti, kivéve Dalmáciát, melyet viszont tévedésből Magyarország részének tart. Figyelemre méltó, ezúttal a ferde történelemszemlélet szempontjából, hogy ugyanaz a térkép, mely az Osztrák Császárságban több máson kívül pl. Stíria Tirol, vagy Krajna föltüntetését is mellőzte, a Magyar Királyság területén – szerkesztői tudják, milyen okból – jónak látta a semmiféle közigazgatási különállással nem rendelkező „Erdély”, „Bánság”, „Körösvidék”, és a szó elhelyezéséből is félreérthetetlenül nem az azonos nevű megyét, hanem az 1920 utáni román tartományt jelentő „Máramaros” nevének kiírását, sőt azt is, hogy minden történeti valóságnak ellentmondva, Erdélynek korábbi (1848 előtti) határát meghúzza, annak dacára, hogy Erdélynek Magyarországtól különállása 1867 óta végleg megszűnt. Az ilyen határhúzás szándékos történelemhamisítás.

A nemzeti elfogultságot ennél még inkább mutatja egy, a térképen szereplő jel (csíkozás), mely a jelmagyarázat szerint Ausztria-Magyarország román-lakta területeit hivatott jelölni. A pusztá tény, hogy az a térkép, melynek címe Ausztria-Magyarország a dualizmus után, etnikai határokat is jelöl, még nem volna zavaró, a soknemzetiségűség a kettős monarchia egyik fontos jellemzője volt. Elgondolkoztató kell hogy legyen azonban az a beállítás, mely a Monarchia soknemzetiségű jellegéről meg sem emlékezve, annak pusztán egy nemzetiség által lakott területét, az atlaszt kibocsátó ország nyelvét használó etnikum területét emeli ki. Az ilyen beállítás már önmagában nacionalista ízű, és a történelmi térképkészítésben eléggé szokatlan, de történetietlen is annyiban, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának talán mégsem az volt a legfőbb jellemzője, hogy területén románok is éltek. Az pedig, amiben a térkép különlegesen elfogult volta jelentkezik, az, hogy a ténylegesen román-lakta területeket minden etnikai valóságot semmibeveve körülbelül megkettőzi, román-laktának mutatva be az ukrán-lakta észak-Bukovinát, Magyarországon pedig a Székely- és a Szászföldet, továbbá, többek közt olyan területekkel együtt, melyek ma is Magyarország részeit alkotják, a fél Tiszántúlt, ezáltal úgy látszik, mintha Erdélynek más mint román nyelvű lakossága egyáltalán nem lett volna.

Az atlasz többi román vonatkozású hamisításáról nincs sok mondanivalóm. Ezek – semmivel sem menthetőek – és arra irányulnak, hogy a Kiegyezés utáni időkben, amikor Erdély Magyarországon, vagy különösen, az Osztrák-Magyar Monarchián belül nemhogy az állami, de még a közigazgatási különlet legcsekélyebb formájával sem rendelkezett, vagy Ausztria-Magyarország függő területeként kerüljön bemutatásra, mint ez a 83., 85/a., 85/b., 86., 95. térképeken történt, vagy egyenesen önálló államként (87/a., 87/b., 90. térképek).

Ha figyelemmel kísértük Erdély területének bemutatásmódját a római uralom után, azaz láttuk, hogy Erdélyben a rómaiak kivonulása után újlatin lakosság maradt, mely a magyar honfoglalás előtt ott államokat alkotott, majd a magyar államnak a Kárpátokig történt kiterjeszkedése után a terület Magyarország román jellegű autonóm vajdaságává vált, a török terjeszkedés nyomán létrejött önálló Erdélyi Fejedelemség pedig román ország volt, a törökök kiverése után Erdélynek Magyarországhoz kevesebb köze volt, mint annak Ausztriához,

érthetővé válik, hogy a szerkesztők nem akarták arról a területről, melynek román jellegét és államiságát minden akadályt átlépve bizonygatták, elárulni, hogy ez legalább 1867 és 1918 között Magyarországhoz tartozott, mégpedig úgy, hogy az egységet semmiféle olyan belső autonómia, közigazgatási különigazgatottság, melynek esetleg román jelleget lehetne tulajdonítani, nem zavarta meg. Mondom, ez a törekvés érthetővé válik, azonban az, hogy valaminek, ez esetben, egy valótlan történetábrázolásnak indítékait megértjük, nem jelenti, hogy azt el is fogadjuk, mint ahogy nem is fogadom el az atlasznak sem ezt, sem a többi, már kimutatottan valótlan adatközlését és ferde ténybeállítását.

(Folyt. köv.)

Bereznay András

A román történelmi atlaszról (Atlas Istoric)

II.

Az atlaszban hibákat nemcsak a már ismertetett román vonatkozású tendenciózus beállítások jelentenek, nagyszámú, ilyesmitől független, szándékolt-nak alig tekinthető hiba is látható a térképeken.

Szerkesztési szempontból végtelenül szerencsétlen a 33., Európa a népvándorlás korában (VI-XIII. század) című térkép, amelyen csak három államot láthatunk, az arabot, a bizáncit, és a frankot, az utóbbiakat VI. századi állapotukban, bár a jelmagyarázat a Frank Királyságról azt állítja, hogy VIII. századi határai közt van jelen. A térképre kerül még a longobárd állam megjelenése is, valamint igen félrevezető módon az Arab Birodalom területnyerése a Kelet-Római Birodalom és a Nyugati-gót Királyság rovására: félrevezetően annyiból, hogy minden jel szerint az arabok először a bizánci kézen lévő Egyiptom, és általában az Észak-afrikai partvidék megkerülésével (talán Szudánon át?) érték el az Atlanti óceánt, és a kelet-római birtokokat, így nyugatról, keletről és délről egyidejűleg támadhatták és foglalhatták el, aminek történelmi valótlanágához persze kétség sem fér. Súlyosabb hibája azonban a térképnek az, hogy bár címe szerint még a XIII. századot is fölöleli, Európa egyéb területein csak különböző népek vonulási irányait jelöli, államokat azonban nem, így azt a látszatot kelti mintha Európa nagyobb részén államok még a XIII. században sem alakultak volna ki. Véleményem szerint ha a tervezők nyolc évszázad európai népmozgalmait egy térképen kívánták ábrázolni, akkor eljárhattak volna úgy, hogy semmilyen országot nem tüntettek volna föl csak a mozgásban lévő népek vonulási irányait, vagy esetleg úgy is, hogy bemutathatták volna Európát a tatárjárás (vagyis az utolsó néphullám) utáni állapotában, kb. 1250-ben és ezen jelezték volna a népek korábbi átvonulásait, melyek – legalábbis jelentős részben – a XIII. századi állapotokra, illetve a korábbi államalakulásokra közvetlen hatást gyakoroltak, azokat így mintegy magyarázzák. A térképen látható eljárás mód azonban merőben értelmetlen.

A 38., Lengyelország és Litvánia a X.-XV. században című térkép, azonkívül, hogy egyike a már ismertetett módszer miatti csekély értékű átvételeknek, hibás is annyiból, hogy a Német Lovagrend területének Litvániától északra eső részét Oroszországhoz tartozó területként tünteti föl.

A 40., A feudális arab állam kialakulása és az arabok terjeszkedése című térképen ellentmondóak a Nagy Károly féle Frank Birodalom határai: mivel képtelenség a birodalmat az arab hadjárat lezajlása után (796), tehát a Dunántúl frank kézenléte idejében úgy ábrázolni, hogy közben a birodalom a Pireneusokon nem terjed túl, hiszen az araboknak a hegylánctól való visszavetése, majd ezt követően a Spanyol Határgrófság megalapítása olyan esemény, mely a Dunántúl frank birtokbavételét megelőzte.

A 43., „Keresztes hadjáratok” című térképet nagyfokú zavarosság jellemzi. Kétségtelen, hogy a hadjáratok hosszú, közel kétszáz éves időtartama a határok Európának a hadjáratok által közvetlenül nem érintett területein is mozgó volta miatt bizonyos szerkesztési problémákat vet föl, ezeknek azonban semmi esetre sem lehet az a megoldása (egész Európát felölelő térképről van szó), hogy míg az Ibériai félszigetet az első keresztes háború kezdetekor, tehát a XI. század végi állapotában mutatja be a térkép, a Balkánon már az 1095-höz képest 1206-ra alaposan megváltozott viszonyokat kell látnunk, nem

beszélve a Német Lovagrend ilyen alakban ugyan sosem létezett, de itt-ott hasonlóan 1240 körül fönnállott határaitól, ami viszont kizárja a Kijevi állam jelenlétét, amely már a XII. század első felében fölbomlott, helyét orosz részfejedelemségek foglalták el. Mindenképpen hiba, hogy eltűnik a litvánok területe, mely a keresztes hadjáratok korában sosem volt más ország kezén. A térkép az arab nyugaton csak az 1095-ben még tényleg létezett Almoravidák államról tud, elmulasztva közölni, hogy azt 1129-ben az Almohádoké váltotta föl, és bár bemutatja Szaladin szultánságát, de elfelejti közölni, hogy az mégis mikor állott fönn (egyébként 1171-től 1250-ig). Kisázsíában, de főleg Mezopotámiában, ill. az attól északra eső területeken pedig a közel két évszázad változásait, melyek a korszak kezdetén ott még majd minden területet fölölelő Szeldzsuk birodalmat érték, a térkép teljesen elmulasztja föltüntetni. Egészében a térképről elmondható, hogy bár egyes területrészeinek egyes időszakokról szóló rajzai megbízhatóak vagy legalábbis közelítően azok, a térkép egésze mégis teljesen értéktelen, mert a különböző területek helyes határrajzai különböző korokra vonatkoznak, ami másra, mint félreértésre aligha vezethet, mindezt pedig súlyosbítja a románok már ismertetett módon történő félrevezető megjelenítése. Különben, hogy mindez így van, azt alighanem a szerkesztők is érezték, hiszen nem adtak meg semmilyen, a határállapotokra vonatkozó konkrét időpontot, amit pedig az atlasz következő, 44. térképén megtettek, és ami ilyen, hosszabb időt fölölelő téma esetében okvetlenül szükséges lett volna.

Bár igen elnagyolt, tartalmában mégis lényegileg elfogadható térkép a 44. oldali, melynek címe: Európa gazdasági térképe a XII.-XV. században. Hibának talán csak azt lehet tekinteni, hogy színezése által Finnország Svédországtól, Norvégia pedig Dániától teljesen függetlennek vélhető. Kár, hogy legalább valamilyen formában nem mutatják be a Lengyelország és Litvánia közti uniót. Kissé önkényesen húzták, illetve nem húzták meg a Német-római Birodalmon belüli határokat. Az Alpoktól északra csak Csehországa szerepel, az viszont hibásan, mivel a térkép Sziléziát nem tartja a Cseh korona országai közé tartozónak.

A svájci államszövetség kialakulása, XIV-XVI. század című 45/a. oldali térkép tervezője úgy látszik, nem tud arról, hogy a Léman tótól délre Chablais 1536-tól 69-ig a Szövetség tartozéka volt.

Az előzőnél nagyobb számú, és súlyosabb hibákkal terhes a 45/b, Az Osztrák-Habsburgok birtokai (1740-ig) című térkép, mely nem tud azoknak a területeknek a Habsburg kézenlétéről, melyek Vorarlberg mai határain a Bodeni-tó, majd a Rajna mentén észak-nyugat felé túllépve helyenként nem összefüggően terültek el. Nem tudnak ezenkívül a tervezők a Habsburgoknak a Duna és a Lech nyugati partja közt elterülő birtokaikról sem, pedig ezeket éppúgy, mint a Rajna-mentieket, a Habsburgok csak Napóleon idejében veszítették el. Egy térképnek, mely a Habsburgok területeinek fejlődéséről szól, és mely jelmagyarázatában külön színnel tünteti fel a Habsburgok által 1271-1282 közt nyert területeket, mindenképpen ábrázolnia kellene a későbbi Svájc egy részét kitevő, és a XIV. században még birtokolt legősibb Habsburg birtokokat. Elég különös, hogy a térkép, noha tudja, hogy a Habsburgok Szilézia nagyobb részét csak 1742-ben, tehát a cím korszakzáró évszáma után veszítették el, azt mégsem színezi úgy, ahogy ezt a jelmagyarázat-szín megkívánná: a Habsburgok által 1526-tól 1618-ig (esetleg tovább is, de akkor mindenesetre) birtokolt területnek. A Szilézia elvesztésére vonatkozó területére írt 1742-es évszám ezenkívül félreértésre ad alkalmat Luszica vonatkozásában, melyet a Habsburgok már 1635-ben elvesztettek. Magyarországon teljesen érthetetlen, hogy a Habsburg

területeket 1526-1618 között (ha, ahogy ez legértelmesebb, a speyeri szerződés – 1570 – utáni állapotokat vesszük alapul) miért szűkítették a valóságosnál sokkal kisebbre. A Dunántúlon Habsburg-Magyarország határa nem a Rábánál, hanem a Balatonnál volt, és Magyarország északkeleti részén a Habsburg-Magyar Királyság kiterjedt azokra a területekre, melyeket, (akkor is csak átmenetileg) 1621-ben veszített el. Ha az a kétféle zöld szín, mely Magyarország és Erdély területét fedi, a Habsburgok által az 1683-ban kezdett törökellenes hadjáratok során megszerzett területeket kívánja úgy jelölni, hogy Magyarország és Erdély között az eltérő árnyalattal különbséget tesz, hibásan teszi, egyrészt, mert a Habsburgok terjeszkedésének szempontjából értelmetlen különbséget tenni az egyidőben szerzett területek között, másrészt pedig, bár a törökök kiűzése és a Carolina resolutio (1732) között a Részek hovatarozása eldöntetlen volt, 1732 után ez a probléma megoldódott, így a Partium szilágysági és kelet-zarándi részeit, ha már fölöslegesen föltüntették, az Erdélyi Fejedelemség birtokában lévőknek kellett volna színeznii. A térkép hibásan tekinti az egész dalmát partvidéket török birtoknak.

A 47/b. térképen, melynek címe: A francia feudális állam kialakulása IX.-XV. század, azontúl, hogy az ilyenfajta (túl nagy időszakot felölelő) térképek szokott hiányosságaival találkozunk, az azért mégiscsak meg kell hogy lepjen, hogy utalás sincs a franciaországi angol jelenlétre, arra, amelyet a történelem száz éves háborúnak ismer, és amely kevés híján a francia állami lét megszüntetéséhez vezetett. Föltételezhető, hogy az atlasz nem szívesen láttatta volna térképen a „nagy latin testvér” általában tényleg sok fényességben gazdag történetének ezt az epizódját.

Mint az atlasz 43. térképén, a 49 b, A Moszkvai állam kialakulása című térképen is ellentmondás tapasztalható az ábrázolt területek egyes részeinek bemutatásmódja között. Míg az oroszországi területeken az 1462-re kialakult viszonyokat láthatjuk, a Balkánon az 1355-ben fönnállott helyzetet ábrázolja a térkép, és még csak nem is szóltam Anatólia és a Kaukázus-vidék ellentmondásos, illetve tisztázatlan voltáról.

Az 50., Egyetemek Európában a XI.-XV. században című térképen ugyanazonokon a hibákon kívül, melyek a 44. térképen megtalálhatóak, pontatlan a francia–német határ Calaistól délkeletre, viszont ennek a lapnak a kivitele legalább sokkal gondosabb.

Az 55. oldal mongol terjeszkedést ábrázoló Eurázsia térképén majdnem teljesen pontatlanok, illetve megbízhatatlanok a mongol-tatár birodalom kívüli határok és államterületek. Az itt lévő hibák kuszasága és nagy száma miatt, mintegy szemléltetőnek, csupán egyet szeretnék kiragadni, azt, hogy nem tudom fölfogni, mi tette indokolttá Aragónia csupán szárazföldi részének négy államra való földarabolását.

Hibákban nem kevésbé gazdag az 57., Nagy földrajzi fölfedezések és gyarmati terjeszkedések a XVII. század közepéig című térkép sem, mely jelmagyarázatában azt állítja, hogy a határokat a XVII. század közepi állapotukban jelöli, ami legalábbis ellentmond Kína bemutatásmódjának, hiszen a mandzsuk, akiknek területét, mint államba nem szervezett népét Kínától különállónak mutatja a térkép, pontosan a század közepére foglalták el Kínának már a Jangtze-től délre eső területe nagyobb részét is.

A Czukcs-félsziget csak körülbelül egy évszázad múlva lett Oroszországé, ahhoz tartozónak jelölése tehát tévedés. Teljesen különös a Török Birodalom bemutatásmódja. Eltekintve attól, hogy a dalmát partvidék, de főleg Isztria sosem volt török, nehéz megérteni azt a csíkozást, melyet a térkép a Török Bi-

rodalomnak a Dunától és a Fekete-tengertől északra eső területein alkalmaz. Ha, mint a jelmagyarázat híján csupán föltételezhető, a csíkozás a hűbéres területeket jelöli, akkor fölfoghatatlan, hogy a Duna-Tisza-köze, a Tiszántúl és a Temesköz nagy része, valamint, Budzsák miért csíkos, és hogy Algéria, Tunisz, Tripolitánia miért nem az. Helytelen, a Songhai birodalom térképrevitelének módja is, hiszen a birodalom Marokkó XVI. század végi támadása után egészen kis területen maradt csak fenn. A térkép egyébként meglehetősen önkényességgel, minden rendszer nélkül húz, illetve nem húz meg országhatárokat, ír ki neveket, és színez államterületeket. Bár előljáróban általában véve már rámutattam, mennyire helytelen egyes területek hosszabb időt átfogó történetét egy térképen ábrázolni, mégis hasznos, mint különösen kirívó esetet szemügyre venni az 58., Kína, Japán és India a XVI-XVII. században című térképet, mely kétszáz éven át ezt az óriási területet egy Kan-Szu vidéki átmeneti kínai terjeszkedés kivételével változatlan határállapotúnak tekinti, holott, hogy csak egy jelentős mozgásra utaljak, a Mogul Birodalom főleg a XVI. században nagyarányú területváltozáson ment át. A jelmagyarázatban semmilyen utalás sincs arra, hogy a térképen látható állapot a szóban forgó kétszáz év elején, végén, vagy mely szakaszán állott fenn?

Szemügyre véve az 59. oldali, Európa a XVI. században című térképet, mint az atlaszban már nem egy esetben, föl kell tenni a kérdést, hogy az ábrázolt határok az adott kor mely évében állottak fenn? Több jelből (a Volga-vidéki tatár kánóságok függetlensége, V. Károly birodalmának bemutatása, a Német Lovagrend még megléte) arra következtethetünk, hogy – a magyarországi állapotokat is figyelembe véve – a határok a század első felének végén fönnállott viszonyokat jelölik. Amennyiben ez így van, nem látom be, hogy félreértések elkerülése kedvéért miért nem lehetett egy mondattal utalni erre, ezenkívül többszörös ellentmondást is jelent, hogy azon a térképen, mely Magyarországon egyébként az 1568-as drinápolyi béke szerinti határokat jelöli, ami már önmagában is ellentmond a térkép egyéb határainak, Lugos-Karánsebes vidékét, mely 1658 előtt csak 1552 és 1554 között volt török kézen, a Török Birodalom részének tekintik. Rejtélyes valami, amit északkelet Magyarországon kell látnunk. Kilenc ottani megye területét a térkép kideríthetetlen okokból a Török Birodalom részének színezi, holott ezek közül egy, Máramaros, legalábbis 1570 óta Erdély tartozéka, a többi pedig a királyi Magyarország része volt, de török egyik sem, soha. Nehéz föltételeznünk a Krimi Kánásgról, hogy területe Azov mellett nem zárta volna körül az Azovi tengert: ehhez hasonló helyzet csak jóval később alakult ki, Nagy Péter hadjárata következtében, Lengyelországnál, ahol a XVI. században már mindenképpen hibának minősíthető a Litvániával fönnálló unió létének eltagadása, ellentmondásos is a lengyel-litván határ, ti. lehetetlen Podlasiét Lengyelország részének tekinteni, Volhíniát és Ukrajnát pedig Litvániáénak, mivel Podlasié éppúgy 1569-ben a lublini unióban került Lengyelországhoz mint az említett ukrán területek. A történelemben esetleg nem egészen szakértő számára súlyosan félrevezető lehet a német területek bemutatás-módja, mely olyan, hogy nem Habsburg kézen lévő, de a Német-római Birodalomhoz tartozó területekről, sőt, tovább növelve a félreértés lehetőségét és valószínűségét, a balti lovagrendi területekről is a jelmagyarázatban azt közli, hogy ezek „Németország területei”. Arról, hogy a spanyol vagy osztrák Habsburg kézen lévő német területeknek a többiekhez valamilyen közük volna, a térkép tulajdonképpen nem tájékoztat, mert, bár meghúzza a Német-római Birodalom határát (Trentónál hibásan), a meghúzott vonalról a jelmagyarázatban azt mondja: V. Károly birodalmának határa. Ezzel a vonalfajttával azután értelemszerűen Spanyolországot és az olaszországi spanyol birtokokat is kere-

tezi. Mindebből elsősorban az derül ki, hogy a Német-római Birodalom nem létezett, viszont volt egy egységes német állam, amely területének nagyobb része V. Károly birodalmába tartozott. A kirenaikai török hűbéres terület keleti határa nem a Nílus volt. A XVI. század nagyobb részében Algéria török hűbér volt, kár, hogy elmarad ennek feltüntetése.

Különös dolgokat a 62., Olaszország a XVI. században és a XVII. század első felében című térképen is lehet látni. A Német-római Birodalom itt egységes egészként jelenik meg, területéből azonban nem kevés önkényességgel Franche-Comtet elkülönítik, de nem, mint ahogy el lehetne várni, spanyol birtokot, (ezeknek egységes színezésük van), hanem, különös módon, mint önálló országot, valahogy úgy, mint Svájcot, amely ez időben még névleg a birodalomhoz kapcsolódott. Bár a Német-római Birodalmon belül a térkép Habsburg (osztrák-Habsburg) területeket nem különít el, Magyarországról a jelmagyarázatban azt mondja, hogy az a Habsburgok által 1540 után elfoglalt terület. Mivel, mint mondtam, a térképen a Habsburg birtokoknak külön színük nincs, Magyarországot német-római színű csíkozással látták el. Ebből kétféle félreértés keletkezhet. Az egyik, hogy az egész Német-római Birodalom Habsburg birtok volt, ami így persze nem igaz, a másik, hogy Magyarország a Német-római Birodalom tartozéka lett, ami a valóságnak még az előzőnél is kevésbé felel meg. Mindettől függetlenül érthetetlen, hogy a Habsburgok magyarországi jelenlétét miért csak 1540 utánra teszik, holott Habsburg Ferdinánd magyar királlyá választása már 1526-ban megtörtént. Ez az utolsó észrevétel egyébként az előző, 61. térképre is vonatkozik.

A 65/a. térképen történetien dolog Lengyelországot és Litvániát még a lublini unió után is külön államoknak tekinteni, ezenkívül hibás Lengyelország délkeleti határa is.

Bizonyos hibák a 70., Európa a Vesztfáliai béke (1648) után című térképen is akadnak. Hiba Svédország részének tekinteni Brémát, és a Bréma és Hollandia közötti területeket. Maastricht vidéke Hollandiához tartozott, spanyol birtoknak színezése tévedés. Azok az elzászi és Lotharingiai területek, melyeket, mint egyházi birtokokat ábrázol a térkép, a béke utánra már Franciaországéi lettek. Magdeburg brandenburgi birtokbavétele 1648-ban még nem történt meg, csak kilátásba helyezték azt. Magdeburg csak 1680-ban lett Brandenburgé. Hibás a magyar-török határ is, mivel az 1606-os zsitvatoroki béke óta Nógrád visszakerült Magyarországhoz.

A 71/b, Franciaország a XVII. században című térképen a következő hibák találhatóak: Calais szemben a jelmagyarázat állításával, nem a pireneusi békében került Franciaországhoz. Dunquerque 1662-ben, az 1668-as Aacheni béke előtt került Franciaországhoz, a jelmagyarázat, mely a területet az aacheni békében elért egyik francia nyereségnek tartja, félrevezető. Más területedarabok, szintén észak-Franciaországban, csak 1678-ban, a nyjmegeni békében kerültek Franciaországhoz, azoknak, mint az aacheni békekötéskor nyert területeknek bemutatása, szintén helytelen.

A 72., Európa 1699. és 1789. között című térkép ismét egyike azoknak, melyek sokat markolnak, de keveset fognak. A leglényegesebb hibák itt Oroszországgal kapcsolatosak. Bár jelmagyarázatában a térkép szól egy jelzémódról, mely Oroszország Svédország rovására történt terjeszkedését hivatott jelölni, érthetetlen módon ezt a jelzést csak az 1743-ban Oroszországhoz csatolt finn területre alkalmazza, vagyis úgy tesz, mintha a valójában 1721-ben megszerzett balti és karél területek már 1699. előtt Oroszország kezén lettek volna.

Nem szól a térkép a dnyeperi kozákok területéről, mely Oroszország részévé végleg csak 1774-ben vált, ezáltal e területet éppúgy, mint a balti szerzeményeket már 1699 előtt, orosz kézen lévőnek kell vélnünk. Igen ellentmondásos dolog, hogy míg a Krími Kánságot, mely csak 1783-ban került orosz birtokba, orosz csíkozással látják el, a korábban, 1774-ben, a kücsük-kajnardzsi békében Oroszországhoz került Bug-Dnyeper közét török területnek tekintik. A Kaszpi-tengertől keletre eső területek a tárgyalt időszaknak még legvégére sem kerültek orosz birtokba, ilyen jelölésük tehát helytelen. Hibás a Habsburg-bajor határ, mely legalábbis 1779-ig nem az Inn alsó folyásánál, hanem attól keletre húzódott. Salzburgtól északnyugatra, az Innig eső terület pedig sosem volt Habsburg kézen. Mivel a térkép Sziléziáról semmit nem mond, azt hihetnénk, hogy már 1699 előtt porosz volt. Az itt 1742-ben bekövetkezett változásra éppúgy utalni kellett volna, mint a magyar–török határ hullámválására, mely ábrázolt vonalát csak 1739-ben érte el. 1699-1718 között ez a határ a jelzettel jóval északabbra, 1718-39 között pedig sokkal délebbre húzódott. Velence 1699 és 1718 között birtokolta Moreát, erről megfeledkezni mindenképpen kár volt. Egy területdarabot a Rajnától északra a térkép értelmetlenül csatol a Német-római Császárságtól Svájcra.

A 73. térképről (közép- és délkelet-Európa 1683 és 1792 között) már román vonatkozásban is megállapítottam, hogy meglepő adatokkal szolgál. Ez a készsége nem román témáiban is megfigyelhető. Igen különös, hogy a Német-római Birodalmon belüli Habsburg területek határául azt a vonalat húzták, mely Ausztria határa csak 1815 után lett. Korszakunkban nem volt Habsburg sem Salzburg, sem néhány más kisebb egyházi terület, és Krakkó sem 1772-ben került Habsburg kézre. Az is rejtély, hogy a Magyar Királyság miért török színt kapott, miért nem Habsburgot, ha már egyszer a jelmagyarázat egy színről azt mondja, hogy az a Habsburg Birodalmat jelöli. Dalmáciának, mely pedig Velencéhez tartozott, nemcsak színe tér el a köztársaság egyéb területeinek színeitől, hanem Zárától északra a térkép határt húz – máshogy nem lehet magyarázni –, Velence és az így önállóvá tett dalmát állam között. Montenegró területét nem tudni, miért terjeszti ki a térkép (nem egészen pontosan) 1878-ban bekebelezett új birtokaira, valóságos területét így többszörösre növelve. Magyarországon belül mindenképpen hibás az a határ, mely a törökök által 1541-ben nyugat felé elért vonalat szándékszik jelölni: a török hatalom a Dunántúlon ekkor még csak inkább a Duna mentére korlátozódott. Több, mint különös az a török-erdélyi színnel csíkozott terület, mely a Partiumnak a Fehér-Köröstől északra fekvő területeit, Bethlen hét megyéjét és Ungot foglalja magában. A jelmagyarázat erről a területről azt mondja: az Erdélyi Fejedelemséghez tartozott terület (1648-1687). Csak egészen rossz szerkesztéssel tudom magyarázni azt, hogy ilyen jelölés helyt kaphatott abban az atlaszban, mely ugyan elég hibásan, de más térképeim a Partium 16. századi létezéséről azért mégiscsak tud. A szóbanforgó csíkozás így a kérdéses terület mintegy felén azért értelmetlen, mert az már 1648 előtt is Erdélyhez tartozott, másik részén viszont azért, mert ami Ung megyét illeti, sohasem tartozott Erdélyhez, a többi rész pedig 1621-29 és 1645-48 között ugyan Erdély kezében volt, de nem volt (két megyét kivéve) 1648 után, főképpen nem 1687-ig, amikorra már a II. Rákóczi György által 1659-ig birtokolt Szabolcs és Szatmár is rég elveszett. A pozsareváci béke szerinti Habsburg-török határt az Una torkolatától nyugatra, nem a Száva, hanem az Una alsó folyása jelentette, majd egy vonal, amely Dalmácia északkeleti részét elérve a török birodalmat elvágta a tengertől. Csak mint mellékest említem meg, hogy a térképen egy Velencét ugyan nélkülöző, de különben egy-egy Olaszország látható.

A 74/a, A porosz állam kialakulása és területi terjeszkedése című térképen, mely ezt a terjeszkedést szemmel láthatóan csak 1772-ig mutatja be, hiba Danckát a harmincéves háborúig történt porosz szerzeményként bemutatni, mivel a város és területe csak 1793-ban került Poroszországhoz.

A 74/b térképen (Lengyelország fölosztása a XVIII. században) Tarnopol olyan különös helyzetben látható, mintha nem 1772-ben lett volna a Habsburgoké, hanem azok már korábban is birtokolták volna. Az ilyen színezésen alig enyhít, de inkább a zavart fokozza az a kiírás, hogy „orosz 1809-15”, amire, figyelembe véve, hogy a térkép címe szerint csak a XVIII. századról szól, nem is lett volna szükség. Különös, hogy míg a Lengyelországot földaraboló országok közül Poroszország eredeti területét nem színezték, szintén kapott Svédország és Moldva. Bornholm különben nem volt a svédeké. Bár Danckáról (ez egy mellé írt évszámból kiderül) tudja a térkép, hogy csak 1793-ban lett porosz, hibásan mégis 1772-es porosz nyereségnek jelöli. Szerencsétlen és félreértésekre alkalmat adó az az eljárás, mely az 1795-ben Oroszországhoz került lengyel területeket Oroszország eredeti (1772 előtti) területével azonos színűnek jelöli.

A 75., A román országok a XVIII. században 1859-ig című térképen képtelenség Galícia keleti részén Oroszország és Ausztria között Lengyelországnak egy kis, a Dnyeszterig húzódó darabját bemutatni. Ha Oroszország és Kína között 1689-ig, a nercsinszki szerződésig, a határt az Amur folyó jelentette, nem értem, hogy a 76., Az Orosz állam és terjeszkedése című térképen miért ábrázolják az Amur-vidék keleti részét 1689 előtt is kínai birtoknak. Azerbajdzsánról és Kelet-Örményországról elmaradt az Oroszországhoz kerülést jelző szín. A térkép elmulasztja bemutatni az átmeneti orosz, területnyereségeket (Duna-delta, Gilán és Mazanderán, Kuldza).

A 77/b, Polgári forradalom Franciaországban című térképen Hollandiát a Német-római Birodalomhoz tartozónak jelölni tévedés. Svájc határai három helyen is pontatlanok.

Meglepőnek lehet nevezni a hibáknak azt a sokaságát, mely a 79., Európa és a Francia Birodalom Bonaparte Napóleon idejében című térképen található. Hiba, hogy 1799-ben a térkép Franciaországot korábbi belga, rajna-menti és olaszországi szerzeményei nélkül ábrázolja, sőt, nem tekinti Franciaország részének a még 1768-ban megszerzett Korzikát sem. A szigetet a térkép szerint 1799 és 1811 között csatolták Franciaországhoz, amely éppúgy nem igaz, mint az az állítás, hogy Holstein ugyanebben az időszokban francia kézre került. Holstein a történelem során sosem volt francia. Valais ellenben igen. Svájcnak ezt a részét 1799 és 1811 között (1810-ben) Franciaországhoz csatolták, csakúgy, mint a térkép által önállónak tekintett, de valójában még 1799 előtt megszerzett Savoiát és Nizzát. Arról, hogy Erfurt nem a Rajnai Szövetség, hanem Franciaország része volt, a térkép megfelel, mint ahogy arról is, hogy Dancka 1807-től szabad városállammá vált. Hibás több balti-tengeri sziget színezése. Az Aland-szigetek 1809-ben, Finnország egyéb részeivel egyidőben orosz fönnhatóság alá kerültek, tehát nem tartoztak Svédországhoz. Éppúgy nem tartozott oda a dán Bornholm, és a porosz Usedom és Wollin sem. Szerbia autonómiájáért 1812-ben még csak harcolt, és amikor 1817-ben tényleg kivívta, területe a térképen ábrázoltnál jóval kisebb volt. Föltüntetett kiterjedését csak 1833-ra érte el.

Egészen szerencsétlen és ellentmondásos módszerű térkép a 80., melynek címe: Európa a bécsi kongresszus (1815) után és a Szent Szövetség idejében. A térkép eljárás módja a következő: bemutatja a címben jelzett korszak Európáját, de csak 1828-ig, ami abból következik, hogy kelet-Örményország még

Perzsiáé, és sem az ezután függetlenné vált Görögország, sem Belgium nem látható, viszont úgy mutatja be, hogy érzékelteti és meg is magyarázza két ország terjeszkedését, anélkül azonban, hogy arra is rámutatna, hogy Oroszország és Poroszország területi gyarapodásai mely korábbi állapotokhoz képest jelentenek nyereséget. Az eljárás így egyrészt a viszonyítási alap hiánya miatt önkényes, másrészt pedig azért, mert a világon semmivel sem lehet magyarázni, miért csak e két ország (és részben Hollandia) növekedését mutatják be, a többiét, így Ausztriáét is, mellőzve. Az önkényesség még hibákkal is párosul. Világos ugyanis, még ha a jelmagyarázat hallgat is erről, hogy a térkép a szóban forgó orosz és porosz nyereségeket az 1791-es helyzethez képest ábrázolja, ez esetben viszont Poroszországnál hiba az összes nyugati németországi területet azóta szerzettnak tekinteni. Elő-Pomerániát viszont, amit tényleg csak ezután (1814-15-ben) kapott meg Poroszország, mint már akkor is porosz birtokot. Oroszország esetében a hiba a Kaukázustól délre jelentkezik, az ottani orosz területek, szemben a térkép ábrázolásával, csak 1791 után, pontosabban 1801 után kerültek Oroszországhoz. Ha, mint láttuk, a térkép az 1828 utáni változásokról nem szól, ellentmondás, illetve hiba Krakkót osztráknak jelölni, mivel az csak 1847-ben került Ausztriához. Nem volt osztrák függőség Bajorországnak az Inn egy szakaszától délkeletre eső része sem. Luxemburg Hollandiához tartozott, önálló államnak tekintése tévedés. Orán sem volt spanyol.

A 81., Az 1848-49-es forradalmak Európában című térképen bizonyos szemléletbeli fogyatékoságokon túl, (amilyen a nemzeti függetlenségi harc bemutatásának elhagyása) legalábbis provinciális szemléletet bizonyít, hogy a szerkesztők szükségesnek tartották az erdélyi mozgalmakat másfajta jellel ábrázolni, mint amelyet az összes többire alkalmaztak. Hibák is találhatóak a térképen: Holstein Dániához, Krakkó pedig nem Oroszországhoz, hanem Ausztriához tartozott 1848-ban. A Német Szövetség határa több szakaszon is rossz, így a szövetséghez tartozott 1818 óta a Visztuláktól délre egy területdarab, amelyet a térkép oda nem tartozónak tüntet föl, ezenkívül 1839-ben az 1815-ös határhoz képest egy területcserével nyugaton is változott a határ: Luxemburg nyugati része Belgiumhoz került, és elveszett a szövetség számára, ugyanakkor viszont a szövetség része lett a holland Limburg, Luxemburg Poroszországhoz tartozónak jelölése mindenképp hiba, nyugati része, mint említettem, Belgiumhoz került, keleti pedig Hollandiáé maradt. Lucca 1847 óta Toszkánához tartozott, ezáltal helytelen önállóként bemutatni. Különös, hogy ha a térkép tudja a Jóni-szigetéről, hogy Angliához tartoztak, miért jelöli őket (Korfu kivételével) görög területnek?

A 87/b, Délkelet-Európa a balkán háborúk után című térképen hibás a bulgár-török határ, amennyiben egy területdarab a Marica mentén, Drinápolytól nyugatra 1913-ban még Törökországé maradt, és csak 1915-ben került Bulgáriához.

A 88., A közel-kelet a XX. század elején című térkép helytelenül tartja a török El-Haszát önállóknak.

A 90. Afrika a XX. század elején című térképen a következő hibák találhatóak: a spanyol kézen lévő Ifnit francia Marokkó részének ábrázolják. Gambia brit gyarmatnak, bár határát meghúzzák, színét és nevét elfelejtik föltüntetni, így az szintén franciának vélhető. Nyugat-Togo éppúgy Togo német gyarmat része volt, mint az 1960 óta önálló keleti, ezáltal helytelen a brit Aranypart részének ábrázolni. A Nigéria és Kamerun határa sem az 1961-es népszavazás óta életbelépett vonalon húzódott, hanem a határ középső és északi szakaszán, attól nyugatabbra. Olasz-Szomália déli határa 1914-ben (a térkép ezt az állapo-

tot mutatja) a Juba folyó volt, a térkép által Szomáliához kapcsolt brit kelet-afrikai terület, valójában csak 1925-ben került Olaszországhoz. Teljesen értelmetlen Ruanda–Urundi határának meghúzása. Walfish Bay a Dél-afrikai Unióhoz tartozott, tehát nem volt német. Az orosz-török határ nem az 1923-ival megegyező vonal volt. Karsz vidéke ekkor még Oroszországhoz tartozott.

Míg a 92. oldal Délamerika a XVIII. század végétől a XX. század elejéig című térképe csak adatszegénysége miatt hibáztatható, nincs utalás például Paraguay határainak XIX. századi nagy átalakulásaira, a 93. térképen, mely Ausztrália és Óceánia gyarmatosítását mutatja be ugyanabban az időben (XVIII. század vége – XX. század eleje) igen komoly hibák is találhatóak, így például Vilmos Császár Földje és a Bismarck-szigetek nem brit, hanem német birtokok voltak. Taivan, mint azt színezéséből vélhetnénk, nem került az Egyesült Államokhoz. Eléggé megtévesztő a Szamoák jelölése, mely szigetek nem alkottak angol-német kondomíniumot, hanem némelyikük német, más részük brit gyarmat volt. A kettős (két gyarmatosító ország színét jelző) aláhúzások különben is megtévesztőek, mivel a térkép különbségtétel nélkül alkalmazza őket a megváltozott hovatartozás és a kondomíniumi helyzet jelölésére.

A 95. és a 96. térképekről, melyek a Földet 1914-es állapotában ábrázolják, (gyarmatbirtokok, illetve szövetségi rendszerek szerint) elég talán csak annyit elmondani, hogy az elsők hibás Olasz-Szomáli föld, Rio de Oro és Portugál-Timor, valamint Honduras határa, a másodikon pedig ugyanezekon kívül rossz még Hedzsász és Spanyol-Guinea színezése is, és az előző térképnek nem kis mértékben ellentmondva, Ecuador határa.

A 97. térképen, mely az első világháború hadieseményeit ábrázolja, hibásan ábrázolják az Égei-tengerben Imbros-szigetét, mely török volt, görögnek, más, tényleg Görögországhoz tartozó szigetet, Leszboszt, Khioszt, Számoszt és Nikáriát viszont töröknek.

A 98/c, A Thesszalóniki támadás című térképen rosszak Szerbia határai. Sztrumica kivételével a térkép az összes olyan területet, melyet Bulgária csak az első világháború után veszített el, Szerbia részeként tünteti föl. Különös módon, a jelenlegi (1977) szerb-montenegrói határt húzva meg, Szerbiát Montenegró rovására is kiterjeszti.

Sok hiba van a 100., A világ a két világháború között című térképen is. Afrikában a térkép megfeledezik Ifni Spanyolországhoz tartozásáról, a brit Sierra Leonét portugálnak tekinti, míg Aranypartot, mely szintén brit volt, csak brit gyámságnak tartja, és különösképpen Togónak nevezi. Ruanda-Urundi belga gyámságot nem tudni, miért helyezték Uganda déli részére, és az is rejtélyes, hogy a Dél-afrikai Unió miért kevésbé nemzetközösségi terület, mint például Ausztrália vagy Kanada? Szudán nem volt gyámság. Amerikában legalábbis felületességre vall Ecuadornak 1842. utáni határai közt történő bemutatása, de az is, hogy Nicaragua részeként szerepel Honduras csendes-óceáni partvidéke, és hogy az Egyesült Államok és Kanada határa teljes hosszában a Szent-Lőrincz folyó. A közép-amerikai brit, francia és holland gyarmatok színe félrevezető, mindegyiket önálló államnak lehet hinni. A két világháború között nem tartozott a Szovjetunióhoz a Tuvai Népköztársaság, de Nyugat-Karélia és Finnország jeges-tengeri kijárata sem. Szemléleti és ténybeli hibák vannak jelen a 101., Európa a két világháború között című térképen. Önmagában egy ilyen című térképen még nem számítana hibának, hogy az első világháború előtti állapothoz képest történt területváltozásokat is föltüntetik, ez az eljárás kifogásolhatóvá azáltal válik, hogy csak Németország területvesztései láthatók. Igaz, Bulgáriáé is, ezekről azonban a jelmagyarázat minden belátha-

tó ok nélkül azt állítja, hogy a Görögországhoz és Jugoszláviához került területeket Bulgária valamikor 1923 és 1938 között veszítette el. Ha a térkép a változásokat tényleg a két világháború között akarta bemutatni, akkor nem értem, hogy miért nem került sor a leszűkült Csehországnak Németországhoz, és Kárpátaljának Magyarországhoz kapcsolásának bemutatására, hiszen ezek a változások éppúgy a II. világháború kitörése előtt történtek, mint a Szudéta-vidék Németországhoz, valamint a felvidéki sáv Magyarországhoz csatolása. A spanyol-Marokkótól délre eső terület nem önálló, hanem francia Marokkó volt. A melléktérképen, mely a kisantantot és a balkáni szövetséget ábrázolja, melléfogás az olasz Rodoszt szemmel láthatólag töröknek, és így a balkáni szövetség részének tartani.

A 106., A második világháború Európában 1941. közepéig című térképen érthetetlen, hogy a Jugoszlávia földarabolásából származó olasz és német nyereségek miért nem kerülnek bemutatásra ugyanúgy, mint a magyar és bulgár terjeszkedések. Elmaradt ezenkívül a Tátra-környéki lengyel területek Szlovákiához kerülésének bemutatása, és az is, hogy a Halász-félsziget 1940-ben szovjet lett.

Ha talán a hadmozdulatok ábrázolása szempontjából hiteles is a 108., A keleti front 1942-45 című térkép, merőben félrevezető az a kép, amit az országhatárokról nyújt. Képtelen dolog ugyanis Bulgáriát és a Szovjetuniót 1940 végi határaik közt bemutatni ugyanazon a térképen, mely minden más államot 1938 eleji határai közt ábrázol. További ellentmondás, hogy a Memel-vidék csak 1939-ben lett német, Suwalki viszont 1940-ben sem került a Szovjetunióhoz.

A határok szempontjából ellentmondásos a második világháború Földközi-tengeri frontját bemutató 109/a, és a nyugati frontot ábrázoló 109/b. térkép is. Az elsőt az összes többi (két világháború közötti) határnak ellentmondva Bulgáriát és Görögországot a második világháború utáni kiterjedésében láthatjuk, míg a második térkép nemcsak ellentmondásos, mivel általában az 1938 eleji határokat ábrázolja, csak az olasz-jugoszláv határt mutatva be 1954 utáni helyzetében, de hibás is, mert a Hollandiához tartozó Maastricht vidékét Belgiumhoz csatolja. A második világháború csendes-óceáni frontját ábrázoló 111. térképén is lehet találkozni jelentős tévedésekkel. Míg két önálló (vagy legalábbis névleg önálló) ország, Tuva és Mandzsúria eltűnt a térképről, önállóként szerepel a brit kézen lévő Bhután, Kanada Yukon tartományát a térkép helytelenül tartja az Egyesült Államok részének.

Nagyon különösek azok a határok, melyek a 115., Kína 1919 és 1949 között című térképen fordulnak elő. Mint általában, az atlasznak e térképén is elmulasztják megemlíteni, hogy a meghúzott határok a tárgyalt kor mely időszakára vonatkoznak. Így következtetésekre vagyunk utalva, melyek alapján, mivel Tuva és Dél-Szahalin a Szovjetunióhoz, tartoznak, másrészt viszont India és Pakisztán még egy állam, vagyis brit-India, csak arra az eredményre juthatunk, hogy a határok az 1945 és 47 közötti időszakból valók. Ez esetben viszont érthetetlen az 1953-ban meghúzott koreai, és az 1954-ben létrehozott vietnámi demarkációs vonalak térképre vitelén kívül az is, hogy Kasmír és Pakisztán északi csücske miért nem brit-India, hanem (legalábbis színe szerint) Afganisztán része. Bár 1947-ig Burma is brit birtok volt, a határhúzás ténye brit-India és Burma között nem kifogásolható, mivel 1937-ben Burmát brit-Indiáról leválasztották, a térkép csak azt tételezi föl indokolatlanul, hogy Burma déli tengerparti része brit-Indiához tartozott. 1945 és 47 között helyesebb lett volna a külön államoknak színezett Vietnámot és Laoszt egységesen Indokínának nevezni.

A 117., Ázsia 1971-ben című térképen helytelen Szingapúrt és a Maldív-szigeteket nem független államoknak tekinteni, ezenkívül a Sabah helyén szereplő Észak-Borneó kiírás is korhűtlen.

A 118., térképen, mely az afrikai államok függetlenné válásáról tájékoztat, nemcsak elfelejtik 14 ország függetlenné válásának évszámát közölni, hanem, Ghána és Tanzánia esetében rossz, illetve pontatlan évszámot adnak meg.

A 119., A szocialista vilárendszer című térképen hibás az Egyesült Államok és Kanada, Uganda és Tanzánia, Mozambik és Rhodesia, Omán és az Arab-öbli Emirátusok Szövetségének, valamint Malajziának és Indonéziának határa. A térkép ezenkívül Mozambikba kebelezi Malawit, Tajvant pedig furcsa módon szocialista területnek tartja.

Bereznay András